

פרק ג: מסקנות

עבודה זו בחנה את מחלוקת ר"ש ור"י במוקצה במבט התפתחותי, מהספרות התנאית, דרך התלמוד הירושלמי ועד לתלמוד הבבלי. טענתה המרכזית של העבודה היא כי על אף שניתן לאתר רמזים למחלוקת כזו בספרות התנאית, הרי שעיקר בניינה של המחלוקת נעשה בסוגיות התלמוד הבבלי. עוד נטען כי הקונספציה בדבר קיומה של מחלוקת תנאית מקיפה ב'מוקצה', השפיעה על כל השיח הבבלי בהלכות 'מוקצה'. להשפעה זו נודעו שני ביטויים עיקריים: האחד, עיבוד מקורות תנאיים ואמוראיים, תוך התאמתם לקונספציה הכללית. השני, ארגון המקורות הראשוניים על-פי מפתח של ר"ש/ר"י. ארגון זה נצרך עקב תהליך נוסף שאנו עדים לו בתלמוד הבבלי: הכללה של כל איסורי השימוש והטלטול תחת מטריה מושגית אחת, 'מוקצה'. מכיון שבספרות התנאית אין מדובר בתחום אחיד, הגיוון ההלכתי גדול למדי. התלמוד הבבלי משתמש במחלוקת ר"ש ור"י ככלי לניתוח המקורות וליישובם.

בפרק הקודם נסקרו סוגיות הבבלי זו אחר זו. בפרק הנוכחי אנסה להציג את מסקנות הפרק הקודם בעריכה תימטית, תוך הצעת המאפיינים הכלליים של התופעות המשתקפות מן השיח הבבלי לגבי מחלוקת ר' שמעון ור' יהודה ב'מוקצה'.

1. עיצוב המקורות התנאיים

מקובל היום יותר מאשר בעבר להניח כי הברייתות שבבבלי אינן יכולות להתפס כמקורות אשר יצאו מתחת ידי התנאים במתכונתם אשר אנו מראים בבבלי.¹ עיון בסוגיות העוסקות במחלוקת ר"ש ור"י ממשיך ומדגים כי עיצובן של ברייתות רבות בבבלי הושפעה מהשיח הלימודי המשתקף בתלמוד זה. עיצוב זה מתבטא בכמה אופנים:

1.1 יצירת מקור תנאי חילופי למקור הנוגד את הקונספציה הבסיסית

בכמה סוגיות נתקלנו בתהליך התהוותם של מקורות תנאיים, אשר לפי הניתוח שהוצע כאן, נוצרו מתוך המתח שבין הקונספציה על מחלוקת ר"ש ור"י ובין מקור שאינו תואם את הקונספציה הזאת. במקרה הבולט והחריף ביותר (סוגיה 220: 'בכור תם') מדובר במשנה אשר הדעות בה קוטביות למצופה: ר"י מיקל ור"ש מחמיר, תוך ציון הטעם 'אין זה מן המוכן'. ראינו מגוון דרכים בהן התמודדו האמוראים עם משנה זו. בין השאר עיינו בברייתא המוצעת בבבלי אשר שונה דעות דומות לאלו שבמשנה תחת שמותיהם של ר' יהודה הנשיא ושל ר' שמעון מנסיא. שינוי קטן זה אפשר לבבלי להפקיע את המשנה מתוך השיח סביב מחלוקת ר"ש ור"י. אם במקרה הקודם התוצאה פרושה לעינינו ומוטל עלינו לחשוף את דרכי יצירתה, במקרה אחר (סוגיה 14: 'אוצר') נשתמר לנו המהלך שהיה עשוי להוביל ליצירת טקסט חילופי. לאחר שהברייתא הציגה את דברי ר' שמעון האוסרים ואת דברי ר' אחא המתירים, התלמוד מקשה על כך והופך את הדעות.

¹ גולדברג, תלמוד בבלי, עמ' 335; פרידמן, ברייתות; פיש, ליבוביץ, עמ' 610, הע' 15. ועי' עוד בהערה הבאה.

במקור נוסף (סוגיה 12 – 'שברי תנור ישן') ראינו כיצד המקבילה הבבליית לתוספתא שונה את ר"י בעמדה המחמירה לגבי שברי כלים, תחת ר' מאיר המופיע בתוספתא. מקרה נוסף ראוי להכלל בסעיף זה על אף שאין המדובר בדעות ר"י ור"ש. דבריו המפורסמים של רב נחמן (סוגיה 17: 'עצמות וקלפין'), 'אנו אין לנו אלא ב"ש כר"י וב"ה כר"ש', אמנם התפרשו ע"י אפשטיין כפסיקת הלכה ולא כהחלפת העמדות, אולם צורת הצגתם של הדברים בצד קיומן של גרסאות הפוכות של המשנה מסייעות לטענה כי דברי רב נחמן או דומיהם נתפסו על-ידי הלומדים כהצעת הגהה. הצעתו של רב נחמן הופכת את דברי ב"ש וב"ה בכדי שיתאימו לקונספציה לפיה 'ב"ש כר"י וב"ה כר"ש', שהיא, כפי שראינו, הנחת משנה בתוך הקונספציה הכוללת.

1.2 שינויי סדר בתוך מקור תנאי לאור הקונספציה על מחלוקת ר"ש ור"י

בסוגיה אחת (25) נתקלנו בברייתא מורכבת, אשר השוואתה למקבילותיה מלמדת כי חלו בה ידיים כמעט ללא אומר. מעבר לתוספת של משפט טעם המעמידנו על תחום העיסוק של ההלכה בעיני שוני הברייתא, השינוי היסודי טמון בסידור אחר של רכיבי הברייתא. מיקומם של התנאים (ר"ש וראב"ש) בתוך הברייתא מאפשר את קריאתם מחדש לאור הנחות היסוד הבבליית לגבי הדעות ב'מוקצה'. זאת ועוד, אמירה עמומה של ראב"ש במקבילה הארצישראלית קבלה פרשנות החופפת את הנחת הבבלי לגבי נטייתו של אותו התנא להקל בתחומים ההלכתיים המדוברים.

1.3 הופעה של ברייתות אשר אינן ידועות לנו משום מקור אחר והתואמות

את הקונספציה הבסיסית

כאמור, בניגוד למשתמע מהמקורות התנאיים גופם ובשונה מהבנת הדברים בירושלמי, הבבלי מניח כי ר"י אוסר 'מוקצה מחמת איסור' נוסף על 'מוקצה מחמת מיאוס'. ברייתא ברוח זו בה אוסר ר' יהודה את טלטולם של נרות מתכת שהדליקו בהם באותה שבת, אכן מופיעה בבבלי (סוגיה 3: 'טלטול נר') ובו בלבד. יטען הטוען כי המצאותה של הברייתא בבתי המדרש בבבלי היא שהשיעה על ההבנה הבבליית את עמדת ר"י. אלא שברייתא זו הינה חלק מקבוצה גדולה, כפי שמעיד סעיף זה ואם-כן מדובר בתופעה ולא במקרה בודד.

ברייתות נוספות הנמצאות בבבלי בלבד, הן שלוש הברייתות הסימטריות, העוסקות בהסקה בכלים ובשבריהם (סוגיה 12). כפי שראינו, המקורות הארצישראלים מכירים דעה תנאית אחת ואילו הבבלי מכיר שלוש, המשוימות בהתאם לחלוקה המקובלת, ר"ש ור"י, בתוספתא ר' נחמיה. אף בברייתות העוסקות בטלטול שופרות וחצוצרות (סוגיה 13), ראינו כי הבבלי לבדו מכיר מסורת תנאית רחבה, המכילה למעלה מדעה אחת.

1.4 הוספת דעה תנאית חדשה לתוך מקור תנאי, מתוך נקודת מוצא של

מחלוקת ר"ש ור"י

באחת מסוגיותנו (23) נתקלנו בברייתא, המוצגת בבבלי כשנויה בא"י ('תני רב' חייא קמיה דר' יוחנן). אולם בחינה מדוקדקת של הדברים מעלה כי המשפט 'ור' שמעון מתיר' קיים אך ורק בבבלי. יחסי הנוסח בין המשנה ובין ברייתא זו העמידונו על כך שניסוח זה של הברייתא מאפשר

פרשנות למשנה, בכלים הזמינים לבעלי סוגיית הבבלי. כמו-כן, עמדנו על כך שברייתא זו מכילה אלמנט נוסף, התואם תפיסה המחודדת דוקא בבבלי, לגבי קדושתם המהותית של עצי הסוכה. המצאותה של תפיסה בבליית מתחום אחר בתוך הברייתא סייעה בידינו לשער שאף המשפט 'ור' שמעון מתיר' מקורו בעיבוד בבלי.

תופעה מעט שונה ישנה בברייתא העוסקת במעמדם של פירות מיובשים (סוגיה ב5). במקום שהמקורות הארצישראליים עוסקים בתאנים ובענבים בלבד, הברייתא בבבלי שנתה, 'וכן אתה מוצא באפרסקין ובחבושין ובשאר כל מיני פירות'. עמדנו על כך שיתכן וישנו הבדל מהותי בין המקורות ואם-כן ניתן להציע מתאם בין הצמצום בתוספתא ובין הטעם הניתן לה בירושלמי מחד, ובין ההרחבה בבבלי ובין הטעם המשתקף מתוך הבבלי, מאידך.

1.5 מעשים המיוחסים לתנאים ואשר לפיהם עסקו תנאים במחלוקת ר"ש

ור"י

בעיא המועלית בפני רבי ע"י בנו, ר' שמעון, עוסקת במעמדם ההלכתי של 'פצעילי תמרה' (ג5). ההשוואה בין בעיא זו ותשובתו ובין המעשה המקביל בירושלמי מגלה קרבה גדולה בין שני הטקסטים. אולם, על רקע הקרבה בולט השוני במצע הדיון: בעוד שבירושלמי הדיון הוא 'אליבא דהלכתא' ('אין לך אסור משום מוקצה אלא...') הדיון בבבלי הוא על עמדתו של ר"ש ('פצעילי תמרה לר' שמעון מהו', 'אין מוקצה לר' שמעון אלא...').

אף בדוגמה הבאה, אשר מדובר בה במקור ייחודי לבבלי, ההתאמה לתפיסה הבבליית מצויה בניסוח ולא דוקא בהלכה גופה. 'א'ר יהושע בן לוי פעם אחת הלך ר' לדיוספרא והורה במנורה כר' שמעון בנר' (סוגיה 7). אמנם מדובר במסורת אמוראית ולא במקור תנאי, אך ההתייחסות היא לחתימת התקופה התנאית ולרבי. בחירת הניסוח 'כר' שמעון בנר', בכדי לציין היתר, מתבססת על הידיעה המוקדמת לגבי דעת ר"ש. אמנם דעת ר"ש לגבי נרות מופיעה כבר במשנה ובברייתא, אך הניסוח המפנה 'כר' שמעון בנר' מניח מרכזיות מסוימת של דעה זו בתודעה ההלכתית.

1.6 הוספת רכיבים בברייתא על-מנת להכלילה בתוך השיח על 'מוקצה'

הזכרנו כבר לעיל את הברייתא המורכבת, אשר סדר הדעות התנאיות שבה תואם את התפיסות הבבלייות (סוגיה 25). אלא שיש להוסיף לכך כי ההלכה 'אין סומכין את הקדירה בבקעת', אשר ניתן היה לנמקה במספר דרכים, נומקה בבבלי, 'לפי שלא נתנו עצים אלא להסקה'. נימוק זה מבהיר כי הקשרה של הלכה זו הוא תחום המוכנות. דוגמה זו מבהירה כי העיבודים המובאים בסקירה זו, אינם קשורים בר"ש ובר"י בלבד, אלא אף בתפיסה הכללית של הלכות 'מוקצה' בתלמוד הבבלי.

1.7 הכללה של מסקנות דיון אמוראי במקור תנאי בתוך נוסח הברייתא

פעמים שבעזרת הירושלמי ניתן לחשוף את תהליך יצירתה של ברייתא המופיעה בבבלי בלבד. כזהו המקרה בברייתת 'מותר השמן' (סוגיה 2). הברייתא בבבלי כוללת שתי דעות, תנא קמא האוסר ור"ש המתיר. הברייתא המקבילה בירושלמי מכירה את הדעה המתירה בלבד, אך אחד

האמוראים מעמידה כר"ש. מה שהוצע בירושלמי כניתוח למקור האמוראי מוצג בבבלי כחלק אינטגרלי ממקור זה. תופעה דומה ראינו בסוגיה נוספת (סוגיה 9: 'מחתה באפרה'). הניתוח האמוראי למחלוקת התנאים בירושלמי מקביל להוראתה של ברייתא הנמצאת בבבלי בלבד.

כפי שראינו בסקירה זו, המקורות התנאיים הנפרשים בפנינו בתלמוד הבבלי, מובחנים ממקבילותיהם בהתאמתם לקונספציה הבבלית של מחלוקת ר"ש ור"י ב'מוקצה'. ניתן היה להציע כי קיומם של מקורות אלה בפני הבבלי השפיע על עיצובה של התפיסה הבבלית. לאור סקירה זו וההשוואה האינטנסיבית של המקורות למקבילותיהם, נראה לי כי ניתן לקבוע כי התהליך הינו הפוך: המקורות התנאיים בבבלי משקפים את התפיסה הבבלית, ויש להניח כי עובדו על פי תפיסה זו.²

2. המקורות האמוראיים

בחינת המקורות האמוראיים מעלה כי אף בהם ניתן למצוא סימנים רבים לעיבוד, לאור הקונספציה של מחלוקת ר"ש ור"י. חשיפתם של תהליכי העיבוד הללו נעשה לא רק על-ידי ניתוח ספרותי פנימי של הסוגיה, אלא אף באמצעות ניתוח הסוגיה על רקע הסוגיות הקרובות לה בבבלי ועל-ידי ניתוח משווה של סוגיית הבבלי עם מקבילתה שבירושלמי. ניתן לזהות מספר מבנים של עיבוד מאוחר לחומר האמוראי בסוגיות שדנו בהן:

2.1 מחלוקת ר"ש ור"י מוזכרת בדיון סתמי על דברי האמורא:

במחלוקת רב הונא ורב חסדא לגבי טלטול בשר (סוגיה 15) מקשה התלמוד על פסיקת רב הונא, 'והא... כר' יהודה סבירא ליה'. כלומר, במבנה זה לא רק שדברי האמוראים עצמם חפים מאזכור של מחלוקת ר"ש ור"י, אלא שהבבלי אף לא שימר מסורת שלפיה שובצו טעמים סתמיים בתוך הדיון. המחלוקת מוזכרת בתוך הדיון שלאחר המימרות האמוראיות, מתוך נקודת מוצא של היכרות והזדהות עמוקה של אמוראים עם מחלוקת ר"ש ור"י. ברי במקרה כזה שניתן להביט במחלוקת האמוראית ללא הפרספקטיבה של מחלוקת ר"ש ור"י.³

² השוו: זוסמן, אורבך, עמ' 84: 'אין לך כמעט מאמר או מסורת בספרות חז"ל כולה, שהגיע אלינו בניסוחו המקורי'. קביעה זו המצוטטת תדיר, מאוזנת על ידי המשך דבריו של זוסמן, המביעים הסתייגות מהמגמה לבטל את האותנטיות של ייחוס מאמרי החכמים. אולם דומה שבמקרה דנן, הנוגע בעליל בגילגולי מסורות, יש להטות את הכף לטובת דבריו הראשונים של זוסמן.

³ דוגמאות נוספות למבנה זה: סוגיות 4, 10, 22, 26.

2.2 הוספת טעמים לאחר גוף המימרה:

סוגיית ריש פרק 'מפנין' (סוגיה 14) מורכבת ממחלוקת שמואל ורב חסדא באשר למהותו של ה'אוצר' המוזכר במשנה. אמנם אין הדבר הכרחי, אך מסתבר כי ניתן להפריד בין גרעין דבריהם של רב חסדא ושל שמואל, המפרשים את המשנה גופה ובין המשפט המסכם כל אחת מן הדעות: 'ומני? ר' יהודה/שמעון היא דאית/לית ליה מוקצה'. במקרה זה ההשוואה לר"ש ולר"י מוסיפה נדבך נוסף לפרשנות המשנה בה החלו האמוראים עצמם ומציבה את המשנה בהקשר רחב יותר. אף כאן נראה כי ניתן היה להציע הבנות שונות למימרות האמוראים, ללא היזדקקות למושגי מחלוקת ר"ש ור"י.⁴

2.3 ההתייחסויות ל'מוקצה' ולר"ש/ר"י נמצאות בתוך המימרות גופן:

הדוגמה הבולטת ביותר לתופעה רחבה זו היא המימרה של ר' יוחנן, 'אין מוקצה לר"ש אלא שמן שבנר בשעה שהוא דולק' (סוגיה 5) ומימרת שמואל הסמוכה לה: 'אין מוקצה לר"ש אלא גרוגרות וצימוקיים בלבד'. בדיוננו על סוגיה זו הראנו כי משפטים אלה מעובדים וכי ההתנסחות אליבא דר"ש, כמו גם השימוש במונח 'מוקצה', אינם מגוף המימרה. דוגמה זו מדברית ר' יוחנן היא בעלת חשיבות יתירה, שכן מדובר במימרה ארצישראלית. מכאן, שאף המימרות הארצישראליות שבבבלי צריכות להבחן באופן ביקורתי.

דוגמה משמעותית נוספת לתופעה זו מתקבלת מעיון בסוגיות העוסקות בהסקה בכלים ובשברי כלים. מימרת רב יהודה אמר רב (סוגיה 11), הכוללת התייחסות משולשת לשלושה תחומים אשר ר"ש ור"י חלוקים בהם, נראית חריגה ביחס לצורות הספרותיות המוכרות לנו ביצירתם של האמוראים הראשונים. לאור מספר שיקולים חיצוניים שערנו כי מימרה זו מעובדת היא וכי המימרה הקדומה לא כללה התייחסות לכל אחת מן הדעות התנאיות, אלא לעמדה המחמירה בלבד. לטענה זו, רק בשלב עריכתי מאוחר יותר הפכה המימרה ההלכתית למימרה תיאורית.⁵ ברור כי במקרה זה לא יצאנו מידי השערה, אולם הדברים מבוססים דים בכדי שנוכל להעלותם בשמא.

מעבר לדגמים הללו, טענו במשך העבודה, כי לא בכל מקום בידינו לקבוע את ריבודה המדויק של הסוגיה. אשר על כן, קשה יהיה לעמוד באופן מוחלט על התפתחות הקונספציה של מחלוקת ר"ש ור"י מתוך סוגיות התלמוד הבבלי. בהמשך הפרק ננסה לשרטט קוים כלליים להתפתחות זו.

⁴ דוגמאות נוספות למבנה זה: סוגיה 11 (ודכולי עמ' אית ליה דר' יהודה...), 19 א.

⁵ דוגמאות נוספות: סוגיות 6 (ש. 21), 7.

3. המתודולוגיה של הבבלי בטיפול במחלוקת ר"ש ור"י

3.1 זיהוי ותיוג מקורות תנאיים לאור מחלוקת ר"ש ור"י

בכמה סוגיות עוסק סתם התלמוד בזיהוי מקורות, בסגנון 'מני?'⁶ או 'במאי אוקימתא למתניתין?'.⁷ לעתים מדובר בטיפול ראשוני במקור⁸ ולעתים במסקנה מתוך דברי פרשנות אמוראיים על המקור הנידון.⁹ לטעמנו, בחלק ניכר מן המקרים יש לזהות את מגמת הסוגיה כאנליטית.¹⁰ ההבחנה בין ר"ש לר"י נתנה כלי בידי הסוגיות למיין את המקורות התנאיים והאמוראיים המוקדמים, לאור הקונספציה הבסיסית של הבבלי לגבי הלכות 'מוקצה'. מיון זה יושם לעתים על מנת לאפשר הבנה של מקור בודד בהקשר הראוי לו, לדעת בעלי הסוגיה¹¹, לעתים בכדי לחשוף סתירות פנימיות בתוך מקור אחד¹², ולעתים למען יישובם של מקורות סותרים.¹³ נראה כי הקריאה הדיכוטומית של המקורות התנאיים הנוגעים ב'מוקצה' יצרה מהלך פרשני של מיון, אשר בתורו העצים את התמונה הדיכוטומית שעמדה בבסיס קיומו.

3.2 הרמוניזציה

בין מאפייניהם הבולטים של התלמודים בכלל ושל הבבלי בפרט ניתן למנות את המאמץ הפרשני לקרוא טקסטים באופן הרמוני. עיון בסוגיותנו מגלה עיסוק נרחב בבעיית הסתירות הפנימיות והחיצוניות, כאשר הנחת היסוד ההרמוניסטית עומדת בבסיס המאמץ. ניתן לחלק את הדיונים הללו לשלושה: הצלבה בין דברים שונים המיוחסים לר"ש ולר"י גופם¹⁴; בחינת עקביותם של תנאים ואמוראים אחרים בנהייתם אחרי ר"ש או ר"י¹⁵; הרמוניזציה בתוך מקורות אשר לכאורה יש בהן סתירה פנימית וכמו כן בין מקורות אנונימיים שונים.¹⁶ את הטיפול בחוסר ההרמוניה ניתן לסווג לכמה אופנים: חלוקה לאסכולות (ר"ש/ר"י) והיפוך דעות¹⁷; תליה בהקשרים לוקאליים¹⁸; חילוק קונספטואלי¹⁹; ניסוח מחדש של הטקסט הנידון²⁰; אוקימתא²¹; צריכותא.²²

⁶ סוגיות 1, 25, 13

⁷ סוגיה 28. סגנון נוסף: 'תני חדא... תני איך... לא קשיא', סוגיה 12.

⁸ סוגיה 4, 25,

⁹ סוגיה 14, 17, 22, 30.

¹⁰ סוגיות 1, 3, 4, 5א, 5ב, 11, 12, 13, 17, 19א, 19ב, 21, 22, 23, 25. זיהוי סוגיה ככלי אנליטי מוכר לנו מהגדרות מפורשות של הבבלי, עיי' למשל ב"ב קה ע"א, 'אמר רב יהודה אמר שמואל זו דברי בן ננס... זו ולא סבירא ליה?...! השוו: ברודי, רב נטרונאי, עמד 85.

¹¹ סוגיות 3, 5א, 5ב, 21, 25.

¹² סוגיות 1, 17, 22.

¹³ סוגיות 4, 12, 13, 14.

¹⁴ סוגיות 3, 5א, 5ב, 8, 19ב, 21.

¹⁵ סוגיות 6, 7, 9, 10, 15, 16, 18.

¹⁶ 1, 12, 13, 17, 19א, 22.

¹⁷ סוגיות 7, 12, 13, 19ב.

¹⁸ סוגיות 7, 9, 10.

¹⁹ סוגיות 8, 15, 16, 17, 18, 19א, 21.

²⁰ סוגיה 5א ועיי' גם סוגיות 4, 12.

²¹ סוגיות 1, 22.

²² סוגיה 25.

מצאי זה ממחיש את האינטנסיביות של העבודה הפרשנית הנדרשת בהקשר למקורות הראשוניים שעמדו לפני התלמוד בסוגיותנו.

3.3 אסכולות אמוראיות

המחלוקת ב'מוקצה' מאויישת אמנם בידי שני תנאים, אולם לימוד סוגיות התלמוד הבבלי מעורר את התחושה כאילו מדובר בשתי אסכולות, אשר על אחת מהן נמנה כל אמורא המשתתף בשיח. החלוקה לאסכולות הקרויות ע"ש ר"ש ור"י מיושמת במידה מועטה אף לגבי התנאים. רב נחמן מעמיד את ב"ש ואת ב"ה בהקשר זה²³; אף לגבי רבי מנסה התלמוד להעמיד שתי שיטות סדורות זו מול זו.²⁴

ר' יוחנן הוא אחד האמוראים הבולטים המסומן כבעל עמדה ברורה במחלוקתנו. בסוגיה אחת בונה התלמוד את הקביעה כי ר' יוחנן 'כר' יהודה סבירא ליה' מתוך עדויות סותרות למחצה לגבי עמדתו האמיתית של ר' יוחנן. קביעה זו נסמכת אף על מעשה של תלמידו ר' יוחנן ('מנורה'). כמו כן, מועמדת הקביעה עם קונספציה רחבה יותר לגבי כללי הפסיקה של ר' יוחנן ('הלכה כסתם משנה').²⁵ הסוגיה השניה בנויה כולה על כלל הפסיקה הנזכר, תוך הבאת שלוש משניות המורות לכאורה כי ר' יוחנן יפסוק כר"י ולא כר"ש.²⁶

לכאורה לא ברור ששתי הסוגיות הללו שותפות לדיון אחד. ניתן לראות באחת דיון בטלטול נרות ומעות ואילו את השניה לקרוא כדיון בשימוש בנבילה ובחומרי גלם אחרים.²⁷ תחושה זו מתחזקת לאור העובדה שבסוגיית נרות מועמד ר' יוחנן כר"י ואילו בסוגיית נבילה הוא מועמד כר"ש. אלא שעיצובה של סוגיית נרות מדגים את עיקר טענתנו. המקבילה הארצישראלית לסוגיה זו כוללת אף היא עמימות באשר לעמדתו של ר' יוחנן לגבי טלטול נרות. מסורת הלימוד הבבלי ששמרה את העמימות הזאת אך הלבישה אותה בשפה קוטבית – ר' שמעון / ר' יהודה. הסוגיה פותחת במסורת על פסיקת ר' יוחנן כר"ש וממשיכה בנסיגות מתמידים להוכיח את ההיפך ולהפריך מקורות המורים לכאורה שר' יוחנן סובר כר"ש. מאמץ זה יוצא מתוך נקודת הנחה של מציאות הלכתית קוטבית ולא מן הנמנע כי המסורת על פסיקת ר' יוחנן כר"ש בנרות התהוותה מתוך זיקה לעמדתו בנבילה.

רב עומד אף הוא במוקדם של מספר דיונים לגבי שיטתו. אולם בניגוד לתמונה שהצטיירה לגבי ר' יוחנן, כאן מסתמנת תמונה הרמונית בהרבה, תוך מודעות ברורה של חלק מן הסוגיות להקשר הרחב. בסוגיית 'מטה שייחדה למעות' (סוגיה 4) קובע עולא לגבי משנה שהובאה כקושיה על רב, 'ההיא ר' שמעון היא ורב כר' יהודה סבירא ליה'. בדיקה של הסוגיה מעלה כי נקודת המוצא של הסוגיה מראשיתה, עוד לפני דבריו של עולא, היא כי רב סובר כר"י. הנחת יסוד זו מתבררת מקושיית רנב"י, המקשה על רב מהדברים המיוחסים לר"י במשנת נרות. התלמוד אינו מסתפק בכך ומוכיח את עמדתו של ר' יהודה ממקור נוסף ודוחה פירכה נוספת ממקור אחר.

²³ סוגיה 17, אך עי' סוגיה 19.

²⁴ סוגיה 25, אלא ששם, כאמור לעיל, הניסוח הוא של הזדהות עם העמדה 'לית לי מוקצה' ולא עם 'ר' שמעון' כייצוג של עמדה זו.

²⁵ סוגיה 6.

²⁶ סוגיה 18.

²⁷ השו"י רמב"ן, שבת מו ע"א, ד"ה 'והא דאקשינן'.

בדינונו בסוגיית 'נבילה' (סוגיה 18) ראינו כי פסיקתו של רב כר"י איננה חלק אינטגרלי ומקורי בסוגיה. התלמוד מסיק את פסיקתו מתוך עמדתו לגבי 'כריכי דווגי'. הסוגיה הנרמזת בזה (סוגיה 10) מרכזית לענייננו. ראינו כי ראשיתה של סוגיה זו מיוסדת על שני רצפים של מקרים (שמן ומחצלת של בדאדין, כרכי דווגי) אשר התלמוד מגדיר כי רב אסרם ושמואל התירם. החוליה השלישית בסוגיה זו, דברי רב נחמן, מעמידה רשימת מקרים (עז לחלבה וכו') במחלוקת ר"ש ור"י. החוליה הרביעית (החרמת רב המנונא את התלמיד שהורה כר"ש), מכילה הנחה כי רב סובר כר"י. עריכתן של ארבע היחידות הללו לקובץ אחד, מעמיקה את תחושת הזיקה בין האמוראים, רב ושמואל ובין התנאים, ר"י ור"ש, בהתאמה. תחושה זו אף גרמה להיווצרות נוסח הקובע באופן ישיר כי רב ושמואל 'קמיפלגי בפלוגתא דר"י ור"ש'.

הנחה זו לגבי תפיסתו של רב חוזרת אף בסוגיה נוספת (סוגיה 15), הבוחנת את דבריו של רב הונא, תלמיד רב. כהצעת שמא עולים הדברים אף בסוגיית 'השוחט בשבת' (סוגיה 30). לאחר הדרשה המובאת משמו של רב ('אסור באכילה ליומא'), מביא התלמוד את קביעתם של 'חברייא' – 'ר' יהודה היא'. שלוש מן הפרשנויות המוצעות למימרה זו בהמשך הסוגיה קשורות למחלוקת הנידונה כאן.

אם כן, התלמוד בחמש סוגיות ובמספר הקשרים (נרות-מעוה, נבילה, בשר, מחצלות) קובע כי רב פוסק כר"י ואף נזקק למהלכים פרשניים מתונים בכדי להצדיק זאת.²⁸ כמראה לרב, שמואל מסומן כמשתייך לאסכולה של ר"ש. תפיסה זו מתבטאת בסוגיות 'כרכי זוזי' ובסוגיית 'נבילה' שנזכרו זה עתה. אולם בניגוד לרב, אשר דעתו נראית משנית בסוגיה, דברי שמואל מובאים בציטוט ישיר, 'ושמואל אמ' הלכה כר' שמעון', כך שמצד אחד אנו על קרקע בטוחה יותר ומצד שני איננו עדים לנסיון פרשני אינטנסיבי בכדי לתרץ את עמדתו. תפיסת שמואל משתקפת אף היא בסוגיה נוספת, סוגיית 'אוצר' (סוגיה 14). פרשנותו של שמואל לכמות 'ארבעה וחמישה' ('...שלא יגמור את האוצר כולו...') – נכנסת לשיח המחלוקת, בקביעת הגמרא, 'ומני ר' שמעון היא דלית ליה מוקצה'.

על רשימה זו של אמוראים מוקדמים ניתן להוסיף אמורא מאוחר יותר, רבא. בסוגיה בביצה לג ע"ב (סוגיה 26) מעמת התלמוד דרשה של רבא האוסרת הסקה בשברי כלים עם הוראתו לשמשו להטיל את מעי האווז לחתול. התיווך בין שני המקרים הרחוקים הללו נעשה באמצעות ההפשטה המקשרת, 'לימא רבא כר' יהודה סבירא ליה' ותרוצה בצדה. בניגוד לאמוראים המוקדמים שנידונו לעיל, התלמוד איננו מסווג את רבא באופן מוחלט באף אחת מן האסכולות. תחת זאת, התלמוד מעוניין לשלול הכרח להעמיד את רבא כר' יהודה. יתכן שניתן לתלות זאת במסורת פסיקה כר"ש, ומתוך נסיון למנוע מהלומד מלפרש את רבא כמנוגד להלכה המקובלת.²⁹ מקבילתה של סוגיה זו במסכת שבת (סוגיה 16) מציגה את הדברים באופן שונה. מה שהובא בביצה כ'שמא' מובא כאן כ'ברי'. לאחר יישוב סתירה בין שתי הוראות של רבא, התלמוד מדגיש, 'הכי נמי מסתברא דרבא כר' יהודה סבירא ליה' ומוכיחה זאת מדרשת רבא האוסרת להסיק בשברי כלים. נמצאנו רואים כי בעוד שסוגיית ביצה השתמשה בשפה של מחלוקת ר"ש ור"י בכדי לנתח

²⁸ לעיל (פרק ב, סוגיה 21) אף שיערנו כי יתכן ויש קשר בין עמדתו של רב בנרות ובין החומרא שייחסו לו בנבילה, אף אם התלמוד עורך קישור אחר.

²⁹ עי' לגבי עמדת רבא בדיון בסוגיה 21.

את רבא ומתוך רצון לשמור אופציה פתוחה להעמידו אף אליבא דר"ש, סוגיית שבת שוקדת להציב את רבא במחנהו של ר' יהודה.

עד עתה עסקנו בסימונם של אמוראים אחדים כמזדהים עם אחת מן האסכולות במחלוקת במוקצה. כעת נראה כי התלמוד שוקד על פיתוחה של השתייכות זו כהזדהות רב דורית, העוברת מרב לתלמיד.

שוב נפתח בבית הלל ובבית שמאי, אשר הצבתם במסגרת המחלוקת המאוחרת של ר"ש ור"י (סוגיה 17) מעניקה מסגרת רב דורית למחלוקת. הדוגמא הבולטת להבניית המחויבות הרב דורית מתייחסת לרב. רב הונא, תלמידו המובהק של רב, נדרש על-ידי התלמוד להזדהות מוחלטת עם עמדת רבו:

שבת קכח ע"א (סוגיה 15)

והא רב הונא תלמידיה דרב הוה ורב כר' יהודה סבירא ליה דאית ליה מוקצה

פתרון הקושי נזקק למודיפיקציה של עמדת רב ואיננו מערער על עצם מחויבותו של רב הונא לרבו. כפי שראינו, מחויבות זו איננה ברורה מאליה בתלמוד הבבלי. צפייתו של התלמוד מרב הונא שימשיך את דרכו של רבו מלמדת על עומק התפיסה הקוטבית במחלוקת ר"ש ור"י. הצפיה שהתלמיד יפסע בדרכי רבו מצויה אף בהתייחס לאמוראים ארצישראלים. אביי משחזר את עמדתו של ר' יוחנן על-פי מעשיהם של ר' אמי ור' אסי תלמידיו (סוגיה 6). מתוך כך שר' אסי לא טלטל מנורה מסיק אביי כי ר' יוחנן כר' יהודה סבירא ליה דאית ליה מוקצה. הסתמכותו של אביי על ההנחה הסמויה, לפיה ר' אמי ודאי יפעל בהתאם לתפיסת רבו, נבנית אף היא על תפיסה רב דורית של המחלוקת.

החלוקה הקוטבית לאסכולות מקבלת ביטוי אף במישור הגיאוגרפי ולא רק במישור הכרונולוגי. חריגה של רב המנונא מההלכה המקובלת³⁰, כר' שמעון, מוסברת בכך שמדובר היה 'באתריה דרב' (סוגיה 10). ללמדנו, כי במקום שבו פוסקים באופן אחד, יש לפסיקה זו תוקף מחייב, עד כדי החרמתם של אלה המכילים נורמות בלתי לוקאליות במרחב הלוקאלי.

הלגיטימציה לקיומם של שני מנהגים בתחום 'מוקצה' באזורים גיאוגרפיים שונים מקבלת את ביטויה בסוגיה נוספת (סוגיה 7). סוגיית הירושלמי מזכירה אפשרות למנהגים שונים בטלטול נר, אך מדכאת אותה. סוגיית הבבלי, לעומת זאת, מנציחה את הפלורליזם ההלכתי ומעניקה לו לגיטימציה במרחבים גיאוגרפיים שונים.

3.4 העלמותן של דעות תנאיות ואמוראיות

כפי שראינו בגוף העבודה, החומר התנאי בנושא 'מוקצה' מזמן לעתים יותר משתי דעות בתחומים הנידונים. פעמים רבות שהדעות הללו, אף במידה והן מוכרות בתלמוד, אינן זוכות לפיתוח ולדיון. הדוגמה המובהקת לכך היא דעת ר' מאיר בנרות, 'כל הנרות מטלטלין חוץ מן הנר שהדליקו בו בשבת'. לא זו בלבד שדעה זו איננה נידונית בסוגיה המוסבת על הברייתא בה מובאים הדברים, אלא שהיא נעדרת מדיונים אחרים העוסקים ב'איסור' כקריטריון ל'מוקצה'. ראינו כי התפיסה כי

³⁰ עי' בח"נ לסוגיה.

ר"י אוסר אף הוא 'מוקצה מחמת איסור' דחקה את רגליו של ר"מ מתוך השיח ההלכתי בנושא. עובדה זו בלטה לעין בעיקר בהשוואה לסוגיות המקבילות בירושלמי. העלמה זו כבר קלטה עינים החדה של הראשונים:

תוספות שבת מה ע"ב - מו ע"א, ד"ה 'אין לנו'

והא דלא פסיק רבי יוחנן כרבי מאיר דהא סבר לגמרי כוותיה דשרי מוקצה מחמת מיאוס ואסר מוקצה מחמת איסור נקט רבי יהודה משום דבכל מקום הוזכר גבי מוקצה.³¹

רשב"א שבת מה ע"א, ד"ה 'לעולם ר' יהודה'

לעולם ר' יהודה היא ואוכל אצטריכא ליה כו'. תמיהא לי אמאי דחיק ומוקי לה הכין לוקמה כרבי מאיר דלית ליה אלא מוקצה שדחאו בידיה, ואפשר דמשום דליתא לדרבי מאיר אלא או כרבי יהודה או כרבי שמעון מהדר תלמודא לאוקומה כחד מינייהו, וכענין שאמרו בריש פרק קמא דגיטין (ד' א') מעיקרא מאי טעמא לא מוקמינן כרבי יהודה מהדרין אדרבי מאיר דסתם מתניתין רבי מאיר מהדרין אדרבי אלעזר דהלכתא כוותיה בגיטין.

תנא אחר אשר עמדתו נדחקה מהשיח ההלכתי בבבלי הוא ר' אלעזר בן שמעון. בשני מקרים, הסתפקות משמן מנר הכבה וטלטלול מנורה³², עמדתו המקילה של תנא זה בתוספתא משועתקת לאביו בדיון הבבלי.³³

3.5 היפוך דעות

דמיון מסוים לתופעה של העלמותן של דעות תנאיות ניתן למצוא בתופעה של היפוך דעות, במוצהר ובפועל. כמה דוגמאות עמנו לנסיון בבלי להפוך דעות תנאיות שאינן מתיישבות עם המקובל בבבלי. ראש לדוגמאות הללו הוא בדברי רב נחמן, 'אנו אין לנו אלא בית שמאי כר"י ובית הלל כר"ש'.³⁴ מתודה זו חוזרת על עצמה כאשר בברייתא מסוימת ר' אחא מיקל ור"ש מחמיר, המעבר תחת שבט ביקורתו של הבבלי גורם לדעות להתהפך.³⁵ ראינו כבר לעיל כי הסוגיות מתלבטות לעתים באשר לעמדתו של אמורא פלוני במחלוקת ר"ש ור"י. סוגיה אחת³⁶, העוסקת בר' יוחנן, קרובה לענייננו. סוגיה זו מכילה גירסאות שונות באשר לפסיקתו של ר' יוחנן וברירה בין הגירסאות, באופן המתאים לקונספציה כללית העולה מהמקורות. בדיון בסוגיה זו טענו כי היווצרותן של שתי גירסאות שונות היא פרי של עמימות הקיימת כבר במסירה הראשונית של דבריו. אולם ניסוחה של מבוכה זו בייצוגים של 'ר"ש ור"י',

³¹ אף הריטב"א, שבת קכד ע"ב, ד"ה "הא ר' יהודה", עמד על כך שדעת ר"מ לא הוזכרה, 'משום דמרגלא בפומין למינקט רבי שמעון במוקצה בשבת ומפרסמא דעתיה בהא טפי'. שם אמורים הדברים במקום שלדעתו ר"מ היה מתיר כי 'לית ליה מוקצה', אך ניתן ליישם את הדברים אף לענייננו.

³² סוגיות 2-3, 7.

³³ יש לשים לב כי לגבי נרות מתועדת עמדת רב"ש אף בברייתא בבבלי, אולם הדיון הרחב בעמדה זו מייחס את העמדה לר"ש.

³⁴ לגבי פרשנויות אפשריות להיגד זה, עי' לעיל, פרק ב, סוגיה 17.

³⁵ סוגיה 14.

³⁶ סוגיה 6.

כמו גם הברירה בין הגירסאות נובעת, לטעמי, מהנוכחות המשמעותית של קונספציית המחלוקת בתודעה הבלית.

נראה שניתן להכליל ולומר, כי מצב של קונספציה דיכוטומית של המציאות ההלכתית יוצר תנאים נוחים להיווצרותן של גירסאות שונות, במקרה של התנגשות בין הקונספציה ובין מידע שנראה כסותר אותה. כמו כן, במצב זה תגבר הנטייה להעדיף את הגירסה המשתבצת באופן המוצלח ביותר בתוך הקונספציה הכללית.

3.6 הסיווגים אית/לית ליה מוקצה

ל' מוסקוביץ, בחיבורו על החשיבה התלמודית, מדגים כי התבנית 'ש/אין X' מופיעה בתלמוד הבבלי בלבד וכי היא מוגבלת לחמישה עניינים: מוקצה, זיקה, גרירה, ברירה ובילה. הצעתו הזהירה³⁷ היא כי תבנית זו נעדרת בירושלמי בהיותם 'conceptually non-minimalist', כהגדרתו.³⁸ ננסה כעת לאפיין את היקרותיהם של ביטויים אלה בסוגיות בהן עסקנו. בכתבי היד מופיעות הפורמולות הללו 17 פעמים בכ-15 סוגיות³⁹, כאשר בדפוסים נוספו שלוש היקרויות נוספות.⁴⁰ על-פי רוב, מוסבים הדברים על ר"ש ו/או על ר"י, כאשר מלבדם נאמרים הדברים פעם אחת על ב"ש וב"ה⁴¹ ופעם אחת על רבי.⁴² כלומר, התלמוד משתמש בטרמינולוגיה זו אך ורק ביחס לתנאים. במקומות אשר התלמוד מבקש בהם להגדיר את עמדות האמוראים, הוא משתמש לעולם בביטויים הללו בצורה מתווכת 'כר"ש/כר"י סבירא ליה דלית/דאית ליה מוקצה'.⁴³ הביטויים הללו מופיעים בד"כ בדברי סתם התלמוד, אולם מצינו אותם אף בדברים המיוחסים לאמוראים מדורות שונים.⁴⁴ בכל הופעותיהם מתייחסים ביטויים אלה לשימוש בחומרי אכילה ובעירה וכמו כן לטלטול נרות. רק בדפוסים התווספו הפורמולות הללו ביחס לטלטול כלים. האפיונים הללו, 'דאית ליה מוקצה' ו'דלית ליה מוקצה', מובאים כמעט תמיד בהקשר דיאלקטי של הצבעה על סתירה או על פער בין עמדות אמוראיות שונות. תפקידם, אם-כן, הוא בעיקר כ'סימן', המסייע ללומד לסווג את החומר לאסכולות שונות. פעמיים בלבד משמשים הביטויים הללו כטעם עצמאי להלכה, שלא כסימן מסווג.⁴⁵

³⁷ מוסקוביץ מגדיר את מגבלות היכולת להשוות כאן בין שני התלמודים עקב ההיקף המצומצם של מושגים אלה אף בבבלי.

³⁸ עיי' לעיל, מבוא, ליד הע' 3. זאת בניגוד לתבנית יש/אין X ב/ל Y, הנפוצה אף בירושלמי, מוסקוביץ, חשיבה תלמודית, עמ' 296-299 והע' 21 שם.

³⁹ סוגיות 1, 3, א5, א5, א5, א6, א8, א14, א15, א17, א19, א22, א23, א28.

⁴⁰ סוגיות 4, 25, 26.

⁴¹ סוגיה 19א.

⁴² סוגיה ג5 (=סוגיה 29).

⁴³ ר' יוחנן (סוגיה 6), שמואל ורב חסדא (סוגיה 14), רב (סוגיה 15), רב כהנא (סוגיה 22). זאת בנוסף על התבנית 'כר"ש/כר"י ס"ל', ללא הגדרת נקודת המחלוקת, המצויה לא אחת, למשל לגבי רב (סוגיה 4), ר' אבהו (סוגיה 27), 'לן/רב המנונא (סוגיה 11), רבא (16).

⁴⁴ ר' יוחנן (סוגיה א5), רב נחמן (סוגיה 19א), אביי (סוגיות 3, 8), רבינא בריה דרב שילא (סוגיה 19ב). בחלק מן המקומות הללו ניתן לערער על מקוריות הביטוי בתוך דבריו הגרעיניים של האמורא, כפי שהוער בדיונים בסוגיות הללו, לעיל, פרק ב'.

⁴⁵ 'מאי טעמ' דבית שמאי מוקצה הוא' (סוגיה 19א); 'הכא בסוכה נופלת עסקינן ור' שמעון לטעמיה דלית ליה מוקצה' (סוגיה 23).

3.7 קטגוריות משנה ל'מוקצה'

במבוא (2, ט) ובגוף העבודה (פרק ב, סוגיה 18) עמדנו על כך שקטגוריות המשנה של 'מוקצה', השכיחים כל כך בספרות ההלכתית הבתר-תלמודית, ממעטים להופיע בתלמוד הבבלי גופו. כמו כן ראינו כי לא כל ההופעות של הקטגוריות הללו בנוסחים המקובלים של התלמוד אכן מקוריות. אולם, למעט הופעה אחת של מושגים אלה בדברי אמוראים מאוחרים, כל ההיקריות הודאיות בתלמוד נמצאות בקטעים סתמיים. כיון שכך, נוטים הדברים לכך שמדובר בקטגוריות מאוחרות. כך הם פני הדברים הן באשר לקטגוריות 'מוקצה מחמת מיאוס/איסור/חסרון כס' הן באשר להגדרות 'מוקצה לאכילה' ו'מוקצה לטטול'. משמעותית במיוחד עבורנו היא העובדה שכל ההיקריות של קטגוריות המשנה של 'מוקצה' הינן בהקשר למחלוקת ר"ש ור"י. פעמיים מופיעים מונחי המשנה תוך כדי בירור האם להעמיד מקור כר"ש או כר"י; פעמיים נוספות מסייעים המונחים לנסיון פנימי לעמוד על עמדתו של ר"י; פעם אחת משתמשת הסוגיה בהבחנות הללו בכדי לאפשר פסיקה חלקית כר"ש. כלומר, הפונקציה האנליטית של המונחים הללו היא בעיקר בשדה הדיון של מחלוקת ר"ש ור"י. המונחים הללו מעניקים לסוגיות כלי אנליטי נוסף לפיתוח הבנת המקורות המוקדמים בענייני 'מוקצה', דרך הפריזמה של מחלוקת ר"ש ור"י. בניגוד למגמת הפיזור המתבטאת ביצירתן של קטגוריות משנה, ניתן לזהות בבבלי מגמת כינוס בדמות האחדתם של תחומים אחדים תחת המטריה המושגית של 'מוקצה'. עמדנו כבר במבוא (2) על תופעה זו של הרחבת המושג. לענייננו חשוב בעיקר היחס בין הלכות טטול כלים ובין הלכות השימוש בחומרים. כאמור, במקורות התנאיים ובירושלמי נשמרת בקפידה ההבחנה בין שני התחומים. בסוגיות הבבלי, לעומת זאת, נתקלנו בדוגמאות רבות לערבוב בין התחומים.

עתה נוסיף כמה מאפיינים נוספים של הדיונים בסוגיות הבבלי על מחלוקת ר"ש ור"י.

3.8 יחסי בבלי וירושלמי

בעבודה זו הרבינו לעסוק בהשוואות בין הסוגיות בתלמוד הבבלי ובין מקבילותיהן בתלמוד המערב. עיון משהו זה מאשש, בראש ובראשונה, את קיומה של תשתית משותפת רחבה ביותר בין שני התלמודים.⁴⁶ לתשתית זו כמה פנים: מקורות תנאיים משותפים, מימרות אמוראים המוכרות לשני התלמודים וקטעים שלמים של שקלא וטריא הקרובים הן בתכנם הן – בעיקר – בסדר הדיון ובמבנה השמועות. ראינו מספר דוגמאות לכך שסוגיה בבלי לא קצרה מקבילה במבנה לסוגיה בירושלמי, כאשר מבנה זה פושט צורה ולובש צורה.⁴⁷ מסתבר כי על אף ההבדלים המהותיים בתכנים, בסוגות ובאופני ההצגה, מסורות הלימוד בשני המרכזים נבנו סביב ציר משותף, אשר עמד בפני רוחות מצויות בבתי המדרש השונים. אין המדובר בהעברה מכנית של מימרות, שמועות

⁴⁶ השוו: זוסמן, ושוב, עמ' 99-96 והערות 172-174 שם; שם, עמ' 114, הע' 213.

⁴⁷ סוגיות 2-1, 5, 7, 19א, 20.

וסוגיות ממרכז למרכז.⁴⁸ לטעמי, יש להבין תופעה זו כמסורת לימוד משותפת, בעלת קשיחות מסוימת, הקובעת את סדר היום או לפחות את שלדו של סדר זה. וכעת להבדלים. ראשית מצאנו לפחות שתי סוגיות אשר המקור הראשוני שלהם נראה כמעובד בהתאם לשקלא וטריא שבירושלמי, או שהוא מהווה המשך של מקור הקיים בירושלמי.⁴⁹ שנית, בסוגיות לא מעטות ראינו כי בעוד שבמרכז השיח הבבלי עומדים ר"ש ור"י, הירושלמי מציב בקדמת הבמה אף תנאים אחרים, בעיקר את ר"מ.⁵⁰ בדומה לכך, במקומות שבהם משתמש הבבלי במחלוקת ר"ש ור"י כייצוגים של עמדות, לצרכי ניתוח או הבהרה, הירושלמי מתנסח באופן ניטרלי ואוניברסלי.⁵¹ ברור מכאן, שבעוד שהירושלמי מכיר את ר"ש ור"י הקונקרטיים, הבבלי רואה בשני תנאים אלה כמייצגי עמדות מופשטות וקטביות. שלישית, במקום שהבבלי נזקק למחלוקת ר"ש ור"י בכדי לתרץ סתירה, הירושלמי נוקט מתודות אחרות.⁵² רביעית, בסוגיות אחדות מתנסח הבבלי אליבא דר"ש, בעוד הירושלמי המקביל מתנסח אליבא דהלכתא.⁵³ חמישית, בניגוד לבבלי, בירושלמי נשמרת בקפדנות ההבחנה בין טלטול כלים ובין השימוש בחמרים. הבחנה זו מתבטאת הן בתוככי הסוגיות והן בסידורן.⁵⁴ שישית, הבבלי מרבה לעסוק בסטטוס של עצמים, תוך תשומת לב לעקרון ה'דעת' המכונן את הסטטוס. בירושלמי יסוד זה מצומצם יותר וניתן למצוא הנמקות אחרות ל'מוקצה' החורגות ממסגרת ה'דעת'. בעיקר מתבטא הדבר בהבדל שבין 'מוקצה מחמת מיאוס' ובין 'מאוס' סתם שבירושלמי.⁵⁵ ביטוי נוסף הוא השימוש במושג 'מוקצה' בתוך מימרות המיוחסות לאמוראי א"י בבבלי, כאשר מושג זה נעדר במקבילה שבירושלמי.⁵⁶ שביעית, בעוד שבבבלי ישנה פסיקת הלכה כללית במחלוקת⁵⁷ ומשתקפת תפיסה רווחת מתוך הסוגיות,⁵⁸ הירושלמי, אשר ממילא אינו מכיר במחלוקת רחבה, אינו מכיל דיון רחב על הפסיקה.

3.9 תוכן דעותיהם של ר"ש ור"י במחלוקת

הכרתנו בדבר קיומה של קונספציה בבליית של מחלוקת ר"ש ור"י במוקצה דוחקת בנו לבדוק אלו דעות מיוחסות לכל אחד מן התנאים בהקשרים אלה, והאם ישנה אחידות בין דעות התנאים הללו כפי שהן משתקפות בסוגיות שונות. כבר בתלמוד ניתן למצוא דיונים מפורשים על תוכן עמדותיהם של ר"ש ור"י. הבבלי מביא דעות שונות לגבי השאלה, האם ר"ש יתיר אף דבר ש'דחאו בידים' או לא.⁵⁹ כמו כן, הבבלי מכיר שתי

⁴⁸ כדבריו של אפשטיין, אמוראים, עמ' 292.

⁴⁹ סוגיות 2, 3 (ר' זירא), 9.

⁵⁰ סוגיות 3, 4, 5, 11, 21, 23, 24, 27.

⁵¹ סוגיות 7 ('אילין דאסרין' ו'אילין דשרין'), 8, 9.

⁵² סוגיות 13, 23.

⁵³ סוגיות 5א-ג.

⁵⁴ עי' לעיל, פרק ב', בסיכום לסוגיות פרק 'כירה'.

⁵⁵ שם; סוגיה 5.

⁵⁶ למשל: סוגיות 5א, 5ב.

⁵⁷ סוגיה 18.

⁵⁸ למשל: סוגיה 10, 'והא כר"ש סבירא לן?' (אך עי' שם בשנו"ס).

עמדות אליבא דר"ש לגבי טלטול בעלי חיים שמתו.⁶⁰ דיונים אלה נמשכים אף בספרות הראשונים, הבוחנים את גבולות היתיריו של ר"ש ואיסוריו של ר"י.⁶¹ בחינה של הסוגיות תעלה כי לא תמיד ניתן למצוא אחידות גמורה לגבי הנכלל בכל אחת מן העמדות.

ההנחה כי ר"ש 'לית ליה מוקצה' עשויה להתפרש כחוסר דרישה מצדו ל'מוכנות' או ל'דעת' וכך אכן משתמע מסוגיות אחדות.⁶² מסוגיות אחרות, לעומת זאת, מתברר כי לתפיסת הבבלי אף ר"ש דורש מוכנות מסוימת ומבסס את עמדתו על קיומה של 'דעת'.⁶³ סיוג אחר להיתיריו של ר"ש הוא ההנחה כי ר"ש יאסור אף הוא 'בסיס לדבר האסור'.⁶⁴

לגבי ר"י ראינו כבר כי התלמוד הבבלי, בניגוד למקורות אחרים, מייחס לו עמדה מחמירה אף לגבי 'מוקצה מחמת איסור'. קביעה זו מתיישבת יפה עם הגדרת הבבלי את התנגדותו של ר"י לטלטול דברים מאוסים, 'מוקצה מחמת מיאוס'. כלומר, הבבלי מפרש את איסורו של ר"י כתלוי בהעדר מודעות או במודעות שלילית. עמדנו על כך שפירוש זה אינו הכרחי וכי הוא משתקף בבבלי בלבד. בניגוד לכך, בשתי סוגיות מחדש הבבלי כי ר"י יתיר דבר 'דחזי',⁶⁵ כאשר הבנה זו אינה מחוייבת בסוגיות אחרות.⁶⁶ התלמוד אף שוקד על פיתוח הקטגוריה של 'אוכלא דאיפרת', אשר יותר על-ידי ר"י.⁶⁷

בכדי ליישב את ההלכות המובאות בשם ר"ש ור"י ואשר אינן מתיישבות יפה עם הקונספציה, מטה התלמוד לעתים את הדיון לשיקולים הלכתיים אחרים, כגון חשש מכיבוי⁶⁸ או מראית עין.⁶⁹ לעתים מעבדים האמוראים או סתם התלמוד את עמדתו של אחד מן התנאים החלוקים בכדי לתרץ קושיה כלשהי.⁷⁰ אולם הנטיה הכללית בבבלי היא להניח שדעות ר"ש ור"י ידועות וברורות ועל-כן, במידה ויש פערים בין המצאי ובין הקונספציה הפתרון ינתן באפיון מורכב יותר של עמדת האמורא הנידון,⁷¹ בניסוח מחודש של המימרה או הברייתא⁷² או בהעמדת המקור הנידון אליבא

⁵⁹ סוגיות 5 א-ב (עי' סיכום סוגיה 5) ועי' סוגיה 2; 30 (הנחת היסוד כי אף בן מחלוקתו ההיפוטיטי של ר"י יאסור דבר שדחאו בידים).

⁶⁰ סוגיה 21.

⁶¹ למשל: אור זרוע, ח"ב, הל' שבת, סי' פו (עמ' 43); ראבי"ה, ח"א, הל' שבת, סי' רד (עמ' 290-292); ראשונים רבים על בבלי שבת קמג ע"א, 'עצמות וקליפין', עי' למשל ריטב"א (ד"ה 'מתניתין מגביהין'), ר' ירוחם (תאו"ח, נתיב י"ב חלק י"ג, פ"ה ע"ג), שבה"ל (ענין שבת, סימן ק"כ), אר"ז (ח"ב הל' שבת סי' פ"ו, ד) ועוד.

⁶² סוגיות 2, 8 (בקושיה), 10, 23 (רב נחמן). כל זאת בניגוד למשמע מעמדות התנאים גופם, כפי שראינו לעיל, פרק א.

⁶³ סוגיות 3, 7, 8 (בתירוץ), 11, 23 (קושיית הסתם והעמדת רנב"י), 30 (שם לא מדובר בפירוש בר"ש, אלא בתשליל של ר"י).

⁶⁴ סוגיות 6, 8, 9.

⁶⁵ סוגיות 15, 16.

⁶⁶ למשל: סוגיה 7, 22.

⁶⁷ סוגיה 19.

⁶⁸ סוגיות 8, לעומת סוגיה 3 (עי' ריטב"א שם).

⁶⁹ סוגיות 25, 27.

⁷⁰ סוגיה 3: בכדי להעמיד את איסור טלטולם של כוס קערה ועששית כר"ש, מר זוטרא קובע כי היתרו של ר"ש בנר מושפע מעקרונן הדעת; 16 ייחוס קולא בלתי צפויה לר"י, שכן 'דעתיה עילויהו מאיתמל'; 22: 'וסופא בארזי ואשחי דמוקצה מחמת חסרון כיס אפלו ר' שמעון מודה'.

⁷¹ סוגיה 4: 'כדאי הוא ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק'; 6: 'זר' יוחנן אמ' אנו אין לנו אלא בנר כר' שמעון אבל מנורה...'; 15: 'במוקצה לאכילה סבר לה כר' יהודה במוקצה לטלטול סבר לה כר' שמעון'; 19א: 'אמ' לך רב נחמן גבי שבת... גבי יום טוב... חילוקים אלה קיימים אף לגבי תנא, סוגיה 3: 'ר' אלעזר בר' שמעון סבר לה כאבובא בחדא ופליג עליה בחדא'.

⁷² סוגיה 3: 'אלא אי איתמר הכי איתמר...'

דאיך תנא.⁷³ נטיה זו שלא לעצב מחדש את עמדות ר"ש ור"י מנוגדת לפתרון הניתן תדיר לחוסר עקביות בהיתר דבר שאין מתכוין, 'מודה ר' שמעון בדיפסיק רישיה ולא ימות'.⁷⁴ סוגיות מספר מצליבות בין עמדות ר"ש ור"י ב'מוקצה' ובין עמדותיהם ב'דבר שאין מתכוין'.⁷⁴ אולם יש לשים לב כי הבבלי אינו טוען בהכרח לזהות מהותית בין העמדות בשתי המערכות. הדיון מוגבל לזיהויים של מקורות, מתוך הנחה שבית גידולו של מקור תנאי בהקשר של הלכות שבת חייב להיות בית מדרשו של ר"ש או זה של ר"י. מכיון שכך, לא יתכן שמקור מסוים ישקף עמדה של האחד בדיון הראשון ושל משנהו בדיון השני. אלא שתחת קריאה פורמליסטית ומצמצמת זו, יתכן להציע כי הבבלי קושר מהותית בין שתי המערכות. בחירה באופציה פרשנית זו מחייבת אותנו להציע קריאה מתואמת של שתי המערכות.⁷⁵ מאמץ זה נמצא מעבר לגבולות עבודה זו.

3.10 הרטוריקה של סוגיות הבבלי

במשך עבודה זו טענו כי סוגיות הבבלי תופסות את הלכות 'מוקצה' דרך קונספציה של מחלוקת ר"ש ור"י. ראינו כי הקונספציה משתקפת מתוך השימושים הלשוניים והאמצעים הספרותיים שבסוגיות. לטענתנו, רטוריקה זו אף מבנה את הקונספציה אצל הלומד, ועל-כן יש לנסות לעמוד על מאפייניה ועל דרכי פעולתה.⁷⁶

ראשית, בקבוצה גדולה של סוגיות מוצעות שתי הדעות במחלוקת כשקולות מבחינה הלכתית.⁷⁷ יתר על כן, סוגיית הפסיקה (סוגיה 18), הממוקמת כפסע מסיום המסכת, מקבצת דעות של אמוראים שונים מסוגיות אחרות, אך מסדרת אותם כשני מגדלים שקולים, כר"ש וכר"י. בכמה וכמה סוגיות, אף שאינן מציעות את הדעות באופן זה, ישנה מודעות לעצם קיומן של שתי דעות.⁷⁸ בניגוד לכך, ישנן סוגיות הסדורות, כאמור, אליבא דחד תנא,⁷⁹ אחרות אשר במסגרתן נידון רק אחד מן התנאים במפורש⁸⁰ ואחדות אשר בדרך הצגתם את הדברים מטות את הכף באופן ברור לצד זה או אחר.⁸¹

נדמה כי המצע הרחב של סוגיות המציעות את העמדות כשקולות זו לזו יוצרת לגיטימציה לשתי הדעות התנאיות. אף אם סוגיות רבות מטות את הדעת לאחד הכיוונים, קריאתן על רקע הסוגיות המשוות, יוצרת תמונת מצב דו-קומתית: ביסוד נמצאת לגיטימציה לשתי העמדות ובדיוטא העליונה מצויות נסיונות הכרעה בין שתי העמדות. יש להדגיש כי אין המדובר כאן בחלוקה כרונולוגית של הסוגיות אלא במבט כולל על הסוגיות שנבחנו כאן, כפי שהן מנוסחות וערוכות בתלמוד הבבלי בצורתו הידועה לנו.

⁷³ סוגיה ג: 'אמ' עולא סופא אתאן לר' יהודה'; 18: 'ר' יוחנן ההיא כר' יוסי בר' יהודה מתני לה'.

⁷⁴ סוגיות 1, 8, 28, 17.

⁷⁵ לכאורה נראה היה יותר פשוט לקשר בין עמדת ר"ש ב'מוקצה' ובין עמדת ר"י ב'דשא"מ', שכן לדעת שניהם, באופן סכמטי, אין הכוונה או המודעות משחקת תפקיד כלשהו, עי' צייטלין, כוונה.

⁷⁶ בדיון בסוגיות עצמן מצויות כמה הערות על המבנה הרטורי של סוגיות ספיציפיות, שאין מקום לסכמן כאן. עי' במיוחד סוגיות 12, 16, 19.

⁷⁷ סוגיות 1, 7, 11, 12, 13, 14, 18, 22, 24.

⁷⁸ סוגיות 3, 4, 5, 6, 10, 15, 17, 19.

⁷⁹ סוגיות 5, 8, 18 (החלק השני), 19, 23, 25.

⁸⁰ 2, 16, 21, 26, 27.

⁸¹ סוגיות 4, 6, 7, 11, 17.

3.11 פסיקה כר' שמעון

עד עתה עסקנו בהיבט הפלורליסטי של הדעות במוקצה. כעת נפנה לבחון את הקביעות הנורמטיביות לגבי מחלוקת ר"ש ור"י.

מקובל כי 'ר' יהודה ור' שמעון הלכה כר' יהודה'.⁸² אולם כפי שכבר הראה י' ברנדס, כלל זה איננו בעל תוקף דומה לאחדים מכללי הפסיקה האישיים האחרים שבתלמוד. סוגיות התלמוד מבכרות כללים מקומיים או מסורות פסיקה ספציפיות על-פני הוראה כללית זו.⁸³ אף בסוגיות שלנו השפעתו של כלל זה באופן ישיר מצומצמת.⁸⁴

כאמור, ישנן שתי סוגיות העוסקות באופן מובהק בפסיקת הלכה בתחום הנידון (סוגיות 6, 18). ראינו לעיל כי ניתן לקרוא סוגיות אלה כדיונים עצמאיים על טלטול נרות ועל שימוש בנבילה, בהתאמה. אלא שקריאה זו אפשרית רק בחלקה הראשון של סוגיית 'נבילה', המציע את פסיקותיהם של עולא, רב ולוי, שמואל, ר' יוחנן וזעירי. חלקה השני של הסוגיה בנוי ממחלוקת רב אחא ורבינא. שפת המחלוקת, 'בכל השבת...' והשימוש בהפשטות, 'מוקצה מחמת מיאוס/איסור' מורים כי טווח העיסוק שלנו רחב בהרבה.

קטע אחרון זה שונה באופן מהותי מהמחלוקות האמוראיות הקודמות. בשעה שהאמוראים הראשונים חלוקים האם לפסוק כר' שמעון או כר' יהודה, בסוגיה זו נראה כי ההכרעה העקרונית, כר' שמעון, כבר התקבלה ועתה נותר לדון בגבולותיה. מיקומה של סוגיה זו, סמוך לחתימת המסכת, מעצים את תודעת המחלוקת כשלעצמה, אך בו בזמן מדגיש את הפסיקה הסופית בה.

הד לפסיקה כוללת כר"ש ניתן למצוא בכמה סוגיות נוספות:

דברי רב נחמן, 'אנו אין לנו אלא ב"ש כר' יהודה וב"ה כר"ש' (סוגיה 17), אף על פי שביסודם לסווג באו, יוצרים הטיה ברורה לטובת ר"ש. בין אם רב נחמן עצמו כיוון לכך ובין אם לאו, הרי שבדורות שלאחריו ודאי יצרו דבריו תחושה זו. המימרה ההפוכה לגבי ביצה ביו"ט, 'בית שמאי כר' שמעון ובית הלל כר' יהודה' (סוגיה 19), אינה פוגמת במסקנה זו, הן מפאת הספק ביחוסה לרב נחמן גופו הן מצד התייחסותה ליום טוב בלבד. כלפי לייא, הגדרת התלמוד לגבי שבת, 'דסתם לן תנא כר"ש' מלמדת אותנו על הלך הרוח בבית המדרש, לפחות לגבי שבת.

סוגיה אמוראית אחת (סוגיה 27), בה דוברים רב יהודה, רבה ורב יוסף, מניחה כי 'שרגא דמישחא שארי לטלטולי'. בדיוננו בסוגיה זו עמדנו על חריגותה במסגרת סוגיות פרק 'כירה' ועל מאמצי הראשונים לישבה. נראה שיש לקבל את טענתו של רב נטרונאי גאון לפיה הסוגיה מניחה כי הלכה כר"ש.

התלמוד מקשה על רב המנונא, 'והא כר' שמעון סבירא לן' (סוגיה 10). נוסח זה עומד אמנם בסימן שאלה, אך במידה והוא מקורי, הרי שההנחה המובלעת בסוגיה הקודמת, מופיעה במפורש בסוגיה זו.

סוגיות אליבא דר"ש מצאנו ברצף במסכת 'כירה'. בזו אחר זו דנות הסוגיות ב'מוקצה לר' שמעון' (סוגיות 5 א-ג). בדיוננו בסוגיות הראנו כי אין הכרח להבין את ההצעה הזאת כאמירה הלכתית. אולם יש לציין שאיננו מוצאים ניסוח מקביל לגבי ר' יהודה באף סוגיה. נראה, אם-כן, שיהיה זה

⁸² ירושלמי תרומות פ"ג ה"א, מ"ב ע"א; בבלי עירובין יד ע"ב.

⁸³ ברנדס, כללים, עמ' 249-256.

⁸⁴ הופעתו המפורשת היחידה: סוגיה 720.

סביר לשער כי סוגיה זו אכן מניחה את הפסיקה כר"ש. לכל הפחות ניתן לומר כי הסוגיה תורמת לעיצוב שיח שבו ר' שמעון תופס מקום מרכזי.

על דרך השלילה ניתן ללמוד מסוגיה נוספת העוסקת ברבא (סוגיה 26). בנוסח הסוגיה ברוב עדי הנוסח, תוהה התלמוד, 'לימא רבא כר' יהודה סבירא ליה'. בניגוד למקבילה בשבת, העמדת רבא כר' יהודה אינה זוכה לחיזוק בהמשך הסוגיה, ואף אם הקושיה מתורצת אליבא דר"י הניסוח 'לימא' מלמד על חוסר רצון ראשוני של הסוגיה להעמיד את רבא אליבא דר"י. צורת מחשבה זו קיימת אף בסוגיה נוספת (סוגיה 21), המציעה, על מנת לדחות, 'לימא תנן סתמא דלא כר' שמעון'. אף צורה זו, 'לימא דלא...' ודחיית בצידה, אינה מצויה בסוגיותנו לגבי ר' יהודה. יש לתת את הדעת לכך ששתי סוגיות הנידונות בסעיף זה ממסכת ביצה הן. במגמתן לפרש את המקורות אליבא דר"ש יש ניגוד לסוגיה הפותחת את מסכת ביצה, אשר כבר ראינו כי היא ייחודיות כמעט בחלוקתה בין שבת לבין יום טוב.

ראיה נוספת ניתן למצוא מהדיונים האמוראיים לגבי ביצה שנולדה ביום טוב (סוגיה 19א). לעומת רב נחמן המעמיד את ב"ה כר' יהודה, שאר האמוראים (רבה, רב יוסף ורב יצחק) עמלים להעמיד את דברי בית הלל שלא בהקשר של 'מוקצה' ו'נולד'. בדיונונו בסוגיה הראנו כי בכך מתאפשר לאמוראים האחרים להעמיד את בית הלל כר' שמעון, תוך תליית החומרה בנסיבות חיצוניות. מכאן, שעיקר בניינה של הסוגיה סובר כי 'בית הלל כר' שמעון'.

כאמור, מובאות אלה אינן ראיות מוצקות למסורת פסיקה רחבה כר' שמעון בקרב יוצרי התלמוד הבבלי; אולם יש בדברים הללו הד לכך שדעת ר"ש ולא זו שכנגדה התקבלה להלכה במסורת הלימוד הבבלי.

4. תהליך הבנייה של קונספציית המחלוקת בין ר"ש ור"י – קוים

כללים

דומה כי ניתן לאפיין חמישה שלבים עיקריים: אמוראים מוקדמים, רב נחמן, אב"י, אמוראים אחרונים והרובד הסתמי המאוחר.

4.1 אמוראים מוקדמים

בחינת החומר האמוראי הקדום בצורתו הגולמית מלמדת כי בסוגיות בהן עסקנו יש כעשרים מימרות של אמוראים בדורות הקודמים לאב"י ולרבא. מבחינה משהו ניתן להציע את המאפיינים הבאים:

ר' שמעון ור' יהודה המופיעים במימרות הללו מייצגים את הדעות הקונקרטיות והמקומיות של התנאים הללו בנושאים הנידונים במפורש במקורות התנאיים ובעיקר טלטול נרות, חיתוך נבילה לפני הכלבים ושחיתת בכור שנפל לבור. ניתן להסביר את הרוב המוחלט של המימרות הללו ללא הזדקקות למושג הרחב 'מוקצה' וללא צורך בקונספציה רחבה של מחלוקת ר"ש ור"י לגבי תקפותו של מושג זה.

ראיית הפסיקה כקונקרטיית מסבירה מדוע לא תמיד ניתן למצוא עקביות מלאה בדעתו של אמורא מסוים לאורך כל הסוגיות.⁸⁵ מעתה ברור מדוע פסיקותיהם של האמוראים הראשונים מופיעות בשני קבצים שונים, האחת בפרק 'כירה' (שבת מד-מה) והשניה בסוף המסכת (שבת קנו-קנז). במימרות הללו נשמרת הבחנה ברורה לחלוטין בין טלטול כלים ובין השימוש בחומרי אכילה ובעירה. המקום היחיד בו נוצר תפר בין השנים הוא בסוגיית 'מסיקין בכלים', אשר אין כל בטחון בכך שתרומתם של האמוראים המוקדמים כללה כבר את המרכיבים המצליבים בין שני האלמנטים הללו.

4.2 רב נחמן

מתוך סוגיות הבבלי משתקף שלאמורא חשוב זה יד בתהליך היווצרותה של מחלוקת ר"ש ור"י הרחבה. ארבע מימרות שונות של רב נחמן נשתמרו לנו בעניין זה:

א. שבת יט ע"ב (סוגיה 10)

אמ' רב נחמן עז לחלבה ורחל לגזתה ותרנגולת לביצתה ותורי דרידייא ותמרי דעיסקא פלוגתא דר' יהודי ור' שמעון

ב. שבת קמג ע"א (סוגיה 17)

ב"ש אומ' מעבירין מעל השלחן עצמות וקליפין ב"ה אומ' מסלק את הטבלה ונוערה⁸⁶ ובית שמיי אומ' מסלק את הטבלה כולה ונוערה אמ' רב נחמן אנו אין לנו אלא ב"ש כר' יהודה וביה כר' שמעון

ג. ביצה ב ע"א (סוגיה 19א)

ביצה שנולדה ביום טוב בית שמי אומ' תיאכל ובית הילל אומ' לא תיאכל

...

אמ' רב נחמן לעולם בתרנגולת העומדת לגדל ביצים דאית ליה מוקצה אית ליה נולד דלית ליה מוקצה לית ליה נולד בית שמאי כר' שמעון ובית הלל כר' יהודה

ד. ביצה ל ע"ב (סוגיה 23)

תני רב' חייא קמיה דר' יוחנן אין נוטלין עצים מן הסוכה אלא מן הסמוך לסוכה ור' שמעון מתיר... ולר' שמעון דמתיר הא קא סתר אוהלא אמ' רב נחמן⁸⁷ הכא בסכה נופלת עסקינן ור' שמעון לטעמיה דלית ליה מוקצה דתניא מותר השמן שבנר ושבקערה אסור ור' שמעון מתיר

⁸⁵ כבר התלמוד התמודד עם חוסר העקביות הזאת בכמה מקרים: רב – סוגיה 4, ר' יוחנן – סוגיות 5, 9, 18, רב הונא – סוגיה 15. נראה כי ניתן להצביע על כמה סוגיות נוספות שבהן אמוראים, אשר עמדתם ב'מוקצה' מוצהרת בבבלי, מציגים עמדה הפוכה מעמדתם הידועה, למשל: שמואל – ביצה לא ע"א ועי' ביצה ו ע"א ותוס' ד"ה 'הואיל' שם; רב יהודה – שבת מו ע"א ועי' רמב"ן שם, ד"ה 'שרגא דמשחא'.

⁸⁶ המשנה ע"פ כ"א של התלמוד, עי' לעיל, סוגיה 17.

⁸⁷ עי' בח"נ ובדין בסוגיה זו (סוגיה 23).

בשלוש המובאות הראשונות ההתייחסות לר"ש ולר"י היא לב העניין; במובאה האחרונה ישנו קיום למימרת רב נחמן אף אם נגרע ממנה את ההעמדה כר"ש ור"י. ודאי שאין מכך ראיה מוחצת למשניותם הטקסטואלית של הקטעים הללו, אולם יקשה עלינו לבסס את טיעונו עליהם. במובאה הראשונה ממחיש רב נחמן כי שורה של מקרים עומדים במחלוקת ר"י ור"ש. רב נחמן מודע למחלוקת עקרונית של ר"י ור"ש ומיישם אותה במקרים הללו. כפי שמימרה זו מופיעה בפנינו, לרב נחמן אין תכלית הלכתית ברורה באמירתו זו; נדמה כי יש ערך בעיניו לפריסת התמונה ההלכתית השלמה והמגוונת. עקב כך מרחיב רב נחמן את גבולות המחלוקת הקונקרטיית שהכרנו ברובד התנאי ומחיל אותה על מקרים נוספים, תוך יצירת פרדיגמה לניתוח מקרים נוספים. כמובן שאיננו יודעים את הרקע ליצירת מימרה זו ולא מן הנמנע כי הקשרה היה רחב יותר.⁸⁸

על רקע ניתוח זה לא מן הנמנע כי אף את המובאה השנייה ('אנו אין לנו אלא ב"ש כר"י וב"ה כר"ש') יש להבין כנסיון פרשני ולא דוקא כאמירה הלכתית. כזכור, אפשטיין ביכר לקרוא את מימרת רב נחמן כאמירה הלכתית שתורפה: 'מעבירין מעל השולחן קליפים ועצמות'. אולם לשם כך לא היה צורך להזכיר את ר"ש ואת ור"י. לטעמנו ניתן לקרוא את דבריו של רב נחמן כהערה ארגונית, המתבססת על פרשנות מסוימת של החומר התנאי. מכיון שרב נחמן מזהה מחלוקת רחבה בין ר"ש לר"י בתחום ההלכתי המדובר, סביר בעיניו לייצג את הדעה המחמירה ואת הדעה המקילה ע"י דעות ר"ש ור"י. הוספת משנה נוספת לתוך מערך המקורות שעליהם מוחלת מחלוקת ר"ש ור"י מעצימה אף היא את המחלוקת ומסייעת ביצירת תמונה דיכוטומית, אף אם המגמה היא הלכתית.

במובאה השלישית ('ביצה שנולדה') אמנם מסתבר כי המשפט 'ב"ש כר"ש וב"ה כר"י' מובא ע"י התלמוד בכדי להנגיד למימרת רב נחמן ממסכת שבת. מאידך, אם ראינו שרב נחמן עצמו מזהה את המחלוקת בין ר"ש ור"י כמחלוקת רחבה, סביר להניח כי בהעמדתו את מחלוקת ב"ש וב"ה בביצה, עמדה לנגד עיניו קונספציה זו ומכאן שפרשנות זו לדבריו מתקבלת על הדעת. אלא שלעניינו, מובאה זו קשה להוכיח כי רב נחמן השתמש במסגרת הארגונית של מחלוקת ר"ש ור"י בהקשר זה.

המובאה הרביעית ('סוכה נופלת') אינה מזכירה את מחלוקת ר"ש ור"י, אלא רק את ר' שמעון, המופיע בברייתא המצוטטת בתלמוד. אולם העמדת דברי ר"ש בהקשר רחב יותר והצמדתם לברייתת 'מותר השמן' מלמדת אותנו כי רב נחמן תופס את דעתו הקונקרטיית של ר"ש בעצי סוכה כחלק מאסכולה כוללת יותר.

באשר לתפקידו של רב נחמן יש להוסיף, כי כל העיסוק במחלוקת ר"ש ור"י הוא במסגרת סוגיות הדנות בשימוש בחומרי אכילה ובעירה ואין כל קישור לתחום של טלטול כלים. לסיכום, אף אם אין אנו בטוחים שכל המימרות הנזכרות יצאו כצורתן מפי רב נחמן, ברור כי במסורת הבבליית יש לרב נחמן מעמד משמעותי ביצירת הקונספציה הרחבה של מחלוקת ר"ש ור"י במוקצה.

⁸⁸ ייתכן והיה בכך תגובה לפסיקה הלכתית מסוימת, אשר רב נחמן ביקש להפריכה.

4.3 אביי

בניגוד לאמוראים הראשונים שהזכרנו לעיל, בחומר המיוחס לאמוראים התיכונים בסוגיות שלנו, כמעט ואין פסיקות הלכה כר"ש או כר"י. מעבר לכך, המאפיינים של שתי הקבוצות דומים למדי ועל-כן אין צורך לייחד דיון נפרד לאמוראים אלה. בולט בשונותו בעניין זה הוא אביי, האמורא הבבלי המוטרד ביותר מחוסר ההרמוניה בין עמדות בהלכות שונות בתחום הרחב של 'מוקצה':

א. שבת מו ע"ב (סוגיה 8)

ראמי ליה אביי לרבה
תניא מותר השמן שבנר ושבקערה אסור
ור' שמעון מתיר
אלמא לר' שמעון לית ליה מוקצה
ורמינהי ר' שמעון אומי כל שאין מומו ניכר מערב יום טוב אין זה מן המוכן

בדומה למימרה האחרונה של רב נחמן שנבחנה כאן, אף כאן אביי מבסס את תפיסת ה'מוקצה' לר' שמעון על ברייתת 'מותר השמן'. אף אם נתעלם מההפשטה, 'אלמא לר' שמעון לית ליה מוקצה', המהלך של אביי מניח אחדות של תחום ה'מוקצה' או המוכנות ובדבריו הוא ממשיך להניח תשתית לתפיסה רחבה זו. עוקבת אחרי רומיה זו רומיה נוספת של אביי המנגידה בין עמדת ר"ש בטלטול נרות ובין עמדתו בגרירה. רומיה זו מבהירה את החשיבה הכוללת של אביי בהקשר לעמדות התנאים בהלכות שבת ור"ט.

ב. שבת מה ע"ב (סוגיה 6)

אמי ליה (לרב יוסף) אביי ואת לא תסברה דר' יוחנן כר' יהודה סבירא ליה
והא ר' אמי ור' אסי איקלעו לבי ר' אבא דמן חיפה
ונפל מנרת' על גלימיה דר' אסי ולא טלטל(יה)
מאי טעמא לאו משו' דר' אסי תלמידיה דר' יוחנן הוה ור' יוחנן כר' יהודה סבירא ליה
דאית ליה מוקצה

הנחת היסוד של אביי בקטע זה היא כי יש לצפות כי אמוראים יציגו קו עקבי בתחום ההלכתי של 'מוקצה'. שוב עלינו לתמוה האם האפיון 'דאית ליה מוקצה' הוא מעיקר דבריו של אביי. אלא שכאן יש לשאלה זו השלכה רחבה יותר. בניגוד למובאות הקודמות שבחנו, בדברים הללו אביי כולל תחת קורת הגג של 'מוקצה' הלכות של טלטול נרות, כאשר עד כה ראינו כי האמוראים הבחינו בין שימוש בחומרים ובין טלטול כלים.

ג. שבת מד ע"א (סוגיה 3)

ת"ר...
ר' שמעון אומי כל הנרות מטלטלין חוץ מן הנר הדולק בשבת
כבה מותר לטלטלו...
ר' אלעזר ברי' שמעון אומי מסתפק הוא מן הנר הכבה ומן השמן המטפטף
ואפי' בשעה שהנר דולק

אמי אביי ר' אלעזר בר' שמעון סבר לה כאבוה בחדא ופליג עליה בחדא
סבר לה כאבוה בחדא דלית ליה מוקצה
ופליג עליה בחדא דאילו אבוה סבר כבה אין לא כבה לא
ואיהו סבר אעיג דלא כבה

ניתוחו של אביי את הברייתא ואת תפיסתו של ראב"ש משתמשת ב'אבוה', ר' שמעון, כרפרנט שניתן להשוות אליו בעלי דעות שונות. אף כאן אם נקלף את הפירוט המלא מחשש לעיבוד, נוותר עדיין עם חידוש משמעותי של אביי: ישנה זיקה בין העמדה ההלכתית לגבי טלטול נרות ובין ההתייחסות להסתפקות מהשמן. אמנם יתכן כי מסגרת הניתוח של אביי אינה הברייתא שלנו לבדה, אלא ההשוואה בין דבריו של ראב"ש, 'מסתפק הוא מן... השמן המטפטף ואפי' בשעה שהנר דולק' ובין ברייתת 'מותר השמן'. אולם ניתן להבין זאת גם כמהלך פרשני פנימי בברייתא: הברייתא פותחת במחלוקת ר"י/ר"מ/ר"ש בטלטול נרות ומוסיפה הלכה של ראב"ש בשמן. במבוא (2) טענו כי הקישור הריאלי בין נר לשמן עמד מאחורי מעשה העריכה בברייתא זו. נראה שאביי, לעומת זאת, פירש הצמדה זו כקישור הלכתי מהותי. הכללה זו של שמן ונר מצטרפת לדוגמה הקודמת אשר ממנה כבר הסתבר כי אביי מכליל טלטול נרות ושימוש בחומרים בקטגוריה אחת.

ד. שבת לה ע"ב (סוגיה 13)

...לפי שאין מטלטלין לא את השופר ולא את החצוצרות
והתניא שופר מיטלטל וחצוצרה אינה מיטלטלת
אמי רב יוסף לא קשיא כאן ביחיד כאן בצבור
א"ל אביי ביחיד מיט הואיל וראוי לגמע בו מים לתינוק
בצבור נמי ראוי לגמע בו מים לתינוק עני
ותו הא דתניא כשם שמטלטלין >את השופר כך מטלטלין < את החצוצרות מני
אלא לא קשיא הא ר' יהודה הא ר' שמעון הא ר' נחמיה

פעם נוספת מדובר בסוגיה אשר אין ודאות לגבי ריבודה. במקרה שלנו, לא ברור האם התירוץ 'אלא לא קשיא...' מיוחס לאביי או שמא דבריו של אביי מצומצמים לקושיה בלבד. אם נבחר באפשרות הראשונה, בפנינו נסיון פרשני של אביי המחיל את המחלוקת הידועה, בתוספת, על ברייתות סותרות. כזכור, ר"ש לא הוזכר כלל במקורות התנאיים לגבי כלים. הכללתו בדיון מחייבת תפיסה כוללת של התחום ההלכתי של טלטול כלים וחומרים. לסיכום, אביי מהוה אבן דרך בבניית הקונספציה של מחלוקת ר"ש ור"י. אמנם אין ודאות כי מפי אביי יצאו כל הדברים הללו כהווייתם, אולם הצטברות המקרים וההבדל הבולט ביניהם ובין דברי הקודמים לו מטים אל הכף לטובת ההערכה כי אביי עצמו כבר נקט בפרשנות כוללת יותר של המקורות למחלוקת ר"ש ור"י.⁸⁹

⁸⁹ ראינו נוספת לכך ניתן למצוא בסוגיית חולין יד (סוגיה 30). בסוגיה זו אביי מקשה על רב יוסף, אשר ניסה לזהות את ר' יהודה, אשר מיוחס לו האיסור לאכול בשר שנחשט בשבת, עם ר' יהודה דכלים'. אביי בקושייתו מבחין בין שני המקרים, אך אינו מציע הבחנה פשוטה בין כלים ובין חומרים. ההבחנה שהוא יוצר נסמכת על ההבדל בין 'כלי' ובין 'אוכל' אך זה אינו עיקר ההבחנה. ללמדנו, שהבחנה זו זמינה, אך אינה מספקת, בשל תפיסה כוללת של מחלוקת ר"ש ור"י.

4.4 אמוראים אחרונים:

מעט מאד מתורתם של אחרוני האמוראים שוקעה בסוגיות בהן אנו עוסקים. נציין שני פרטים משמעותיים בלבד:

א. שבת קנז ע"א (סוגיה 18)

פליגי בה רב אחא ורבינא
חד אמ' בכול השבת הלכה כר' שמעון
לבד ממוקצה מחמת מיאוס
ומאי ניהו נר ישן
וחד אמ' במוקצה מחמת מיאוס נמי הלכה כר' שמעון
לבר ממוקצה מחמת איסור
ומאי ניהו נר שהדליקו בו באותה שבת

כפי שראינו, ניתן להציע יותר מפירוש אחד להכללה 'כל השבת' שאליה מתייחסת פסיקת ההלכה. אך אף אם נצמצם עצמנו להלכות 'מוקצה' בלבד, יש בפסק זה חידוש בניסוח המכליל, המזהה מחלוקת כללית, עקרונית ולא רק קונקרטי-מקומית. שלא כדברי רב נחמן ואב"י, אין מדובר כאן בהפשטה לצורך השוואה בין שני מקורות, אלא בהכללה רחבה יותר, המוגשת כמסגרת לתחום הלכתי שלם. הדוגמאות המובאות עוסקות בנרות, אותן תחום שכפי שראינו הוחל עליו המושג 'מוקצה' אך בשלב מאוחר יחסית. בין אם דוגמאות אלה מקוריות הן בטקסט ובין אם לאו⁹⁰, ניתן לראות את המהפך שעבר המושג 'מוקצה' ותפיסת המחלוקת של ר"ש ור"י מראשוני האמוראים ועד לאחרונייהם.

ב. ביצה כז ע"ב (סוגיה 21)

הניחא למר בר אמימר משמיה דרבא דאמ' מודה היה ר' שמעון בבעלי חיים שמתו שאסורין שפיר
אלא למר בריה דרב יוסף משמיה דרבא דאמ' חלוק היה ר' שמעון אף בבעלי חיים שמתו שמתרין מאי איכא למימר

המסורות החלוקות לגבי הבנתו של רבא את עמדת ר"ש לגבי בעלי חיים שמתו, נוגעות בלבה של מחלוקת ר"ש ור"י: השימוש בנבלת בעל חיים שמת בשבת. קיומה של מסורת לפיה ר"ש אוסר אף הוא בעלי חיים שמתו מצמצמת באופן ניכר את מחלוקת ר"ש ור"י ומנוגדת להלך הרוח בחלק הארי של הסוגיות הנידונות כאן. למדנו, שקונספציית המחלוקת בין ר"ש לר"י לא השתלטה באופן מלא על השיח הלימודי בבתי המדרש של אחרוני האמוראים.

4.5 הרבדים המאוחרים בתלמוד הבבלי

ככמה מקומות בעבודה זו ערערנו על חלק מהמוסכמות הרווחות בספרות המחקר היום, לגבי היכולת להפריד בין החומר האמוראי ובין הרובד הסתמי המאוחר. אף על פי כן, במקום שאין בו ראיות נוגדות עמדנו אף אנו על כמה קטעים שנראים בבירור כרבדים מאוחרים של התלמוד

⁹⁰ עי' דיונו בעניין, לעיל, פרק ב', סוגיה 18.

הבבלי. מתוך כך ננסה לאפיין בקצרה את דרך לימודם של אותם סתמאים בסוגיות הנידונות. כמה מהתופעות הנידונות בסעיף זה נידונו לעיל בהרחבה ועל כן יוזכרו כאן בראשי פרקים בלבד.

א. זיהוי ותיוג מקורות תנאיים לאור מחלוקת ר"ש ור"י

נוכחנו לעיל כי המהלכים הפרשניים הללו נפוצים ביותר בסוגיות הנידונות. אולם קשה להוכיח את איחורם. נעיר רק כי הצעות הדברים הינם תמיד משל סתם התלמוד וכמו כן לא מצאנו ולו פעם אחת שהמענה להצעות הללו ניתן בידי אמורא. מכיון שאת דברי האמוראים, ודאי הראשונים שבהם, ניתן לפרש ללא הזדקקות לחלוקה שבין ר"ש לר"י, הרי שמתחזקת התחושה כי מדובר בנסיון פרשני מאוחר יחסית. אלא שיש לזכור כי את תהליך הזיהוי מצאנו כבר בדברי רב נחמן, כך שיתכן שעל אף שהדברים הגיעו אלינו בלבוש סתמי, אין בצורה ספרותית זו כדי ללמדנו על תיארוכו של מאמץ פרשני זה.

ב. בירור שיטות אמוראים

תופעה הדומה לזיהוי המקורות האנונימיים שדובר בו בסעיף הקודם, הינה בירור שיטות האמוראים (הראשונים) מתוך השוואת מימרות שונות המיוחסות להם. המהלכים הפרשניים הללו ממשיכים ויוצרים תחושה של אסכולות אמוראיות מובהקות במחלוקת ר"ש ור"י, כפי שראינו לעיל.

ג. השוואת המחלוקת ב'מוקצה' למחלוקת ב'דבר שאין מתכוין'

כשם שכבר ראינו אצל אביי כך גם ברובד הסתמי ניתן למצוא הצלבה בין העמדה ב'מוקצה' ובין העמדה ב'דבר שאין מתכוין'.⁹¹ דומה כי הסוגיה מכירה בייחוס של עמדות מסוימות לר"ש ולר"י בשני התחומים וכי היא סוברת שמקור נתון חייב להיות עקבי ולנקוט בעמדתו של תנא אחד בשני התחומים הללו.

ד. הקצנת דעות החולקים

ראינו כי מהמקורות התנאיים אין כל ראייה לכך שר"ש אינו דורש שדבר יהיה 'מוכן' בכדי שניתן יהי להשתמש בו בשבת. כמו כן ראינו כי במקורות התנאיים ניתן להבין את עמדת ר"י במובן מצומצם, מבלי לראותו כהיפוך של ר"ש. במקורות הסתמיים בבבלי ניתן לראות כיצד דעותיהם של שני התנאים הללו מוקצנים. הנחת יסוד רווחת היא כי ר"ש לא יצריך כל מוכנות בכדי להשתמש בדבר או ליטלו בשבת;⁹² ההכללה של דברי ר"י ברובד זה קובעת כי הוא יאסור אף 'מוקצה מחמת איסור'.⁹³

⁹¹ סוגיות 1, 17.

⁹² סוגיות 1, 14. הנחה זו אינה קיימת תמיד במקורות האמוראיים, עי' דברי מר זוטרא, סוגיה 4.

⁹³ סוגיות 4, 14, 22.

ה. יצירת קטגוריות משנה ל'מוקצה'

כאמור לעיל, כמעט כל ההיקריות של הקטגוריות הללו מצויות בקטעים סתמיים בסוגיות הנידונות כאן.

4.6 סיכום

לאור סקירה זו, ננסה לסכם את התהליך שעבר על מחלוקת ר"ש ור"י. במקורות התנאיים הקאנוניים ישנו גרעין מסוים למחלוקת זו. המוקד לגרעין זה הוא במחלוקת לגבי טלטול נרות בשבת. משנכרכו יחדיו טלטול הנרות והשימוש בשמן נוצר צומת המקשר בין התחום ההלכתי של טלטול כלים ובין מערכת האיסורים לגבי השימוש בחומרי אכילה ובעירה בשבת וביום טוב. מיקומה של מחלוקת ר"ש ור"י על צומת זה, אפשר למחלוקת להתפרש אל עבר מקורות אחרים בתחום הלכתי זה. מקורות תנאיים אשר הכילו בני פלוגתא אנונימיים יכלו להתפרש בקלות כמשוייכים לר"ש או לר"י. כך הפכה לה המחלוקת לרחבה יותר ומתוך כך הונח הבסיס לקונספציה כללית לגבי הלכות 'מוקצה'.

התחום ההלכתי של 'מוקצה' בספרות התנאית רחב ומגוון. ניתן להתחקות אחר מספר טעמים שונים המכוננים את האיסורים המנויים בו. תחום זה איננו מסומן במקורות התנאיים כקטגוריה אחת ועל-כן חוסר האחידות שולט בו. מן הרגע שתחום זה החל לעבור הפשטה והכללה, נוצר צורך בכלי אנליטי להסברת הפערים שבין ההלכות השונות. מחלוקת ר"ש ור"י היוותה כלי זמין לכך. מקורות סותרים ניתנו לסיווג על פי המפתח של ר"ש/ר"י. במקומות שחלוקה פשוטה זו לא עלתה יפה, הוגהו הטקסטים ופותרו הבחנות משנה.

לא יהיה זה הולם לתאר תהליך זה במונחים של בדיה ספרותית או של יצירה יש מאין. נכון יותר יהיה לדבר על תהליך של השלטה,⁹⁴ אשר בו יסוד הקיים מימים ימימה עבר משולי הרשת אל עבר מרכזו.⁹⁵ המחלוקת הגרעינית הורחבה ופותחה וככל קונספציה, אף זו הולידה חשיבה מחדש, ארגון מחדש והתנסחויות מתחדשות. התחום הפרוץ והבלתי מאורגן הנשקף מהספרות התנאית הפך להיות קוהרנטי ומסודר.

ככל עבודה פרשנית, אף למאמץ שבסוגיות שנידונו כאן ישנן הנחות יסוד ערכיות. במשך העבודה נסינו לעמוד על המשמעויות הערכיות של ההכרעה הפרשנית לחלק את התחום ההלכתי של 'מוקצה' לשתי אסכולות. ראינו כי פרשנות זו לא היתה מחייבת וכי התלמוד הירושלמי לא נקט באותן אסטרטגיות. כמו כן עמדנו על כך כי דרך פרשנית זו אף אינה המתבקשת ביותר מתוך מגוון דרכי הפרשנות של הבבלי בכללו.

נדמה כי הבחירה בשיטת פרשנות היוצרת שתי אסכולות אינה יכולה לצמוח אלא בבית מדרש אשר יש בו ערך לדעות שונות. חלוקה קפדנית של החומר התנאי לר' יהודה ולר' שמעון אינה משרתת את יצירתו של קאנון נורמטיבי אחיד. תחת זאת, היא מבנה את הלגיטימציה לקיומן של דעות שונות בהלכה. הבניה זו מחוזקת על-ידי המאמץ הפרשני להציג את המחלוקת כאסכולות רב דוריות. אמנם אין כאן אמירה תיאולוגית בנוסח, 'אלו ואלו דברי אל-הים חיים', אך מהמתודה המעשית המחלקת מקורות הלכתיים לשתי קבוצות מתקבלת גישה של פלורליזם הלכתי.

⁹⁴ על ה'השלטה' כהליך בתוך ספרות חז"ל, עי' לביא, גר שנתגיר, עמ' 301.

⁹⁵ ע"פ המינוח שהציע פורסטנברג, קונספציה, עי' לעיל, מבוא, 3.2.

5. אחרית דבר

תם ולא נשלם. בחינה של הספרות הבתר תלמודית מגלה לנו כי מחלוקת ר"ש ור"י המשיכה להתפתח אף לאחר חתימת התלמוד הבבלי. במובנים מסויימים ניתן לטעון כי מחלוקת זו ממשיכה להתפתח עד ימינו. אביא כמה דוגמאות להמחשת טענה זו:

5.1 הערות פרשניות של ראשונים

ביצה לג"א

חזרא רב נחמן אסר ורב ששת שרי
ברטיבא כולי עלמא לא פליגי דאסיר כי פליגי ביבישא
מאן דאסר אמ' לך לא נתנו עצים אלא להסקה ומאן דשרי אמ' לך מה לי לצלות בו מה לי
לצלות בגחלתו
ואיכא דאמרי ביבישא כולי עלמא לא פליגי דשרי כי פליגי ברטיבא מאן דאסר דהא לא
חזו להסקה ומאן דשרי דהא חזי להסק גדול
והלכתא יבישא שרי רטיבא אסור

על סיום הסוגיה מעיר רש"י:

והלכתא כו' - הך הלכתא אליבא דמאן דאית ליה מוקצה אקבע, אבל אנן כרבי שמעון
סבירא לן, בין במוקצה בין בדבר שאינו מתכוין, וכרבי יהודה במכשירי אוכל נפש -
וכולהו שרו: בין חזרא, בין סמיכת קדרות והקפת חביות ומדורתא וקדרה, וכל
האמוראים שאסרו את אלו למעלה - תלמידי דרב הוו, ורב סבר לה כרבי יהודה במוקצה,
ואנן קיימא לן כרבי שמעון.

מחלוקת ר"ש ור"י איננה מצויה בסוגיה גופה. המסקנה ההלכתית בסוגיה זו מתנגשת עם הנחת
היסוד של קוספציית המחלוקת, לפיה ר"ש איננו מצריך שדבר יהיה ראוי בכדי שמותר יהיה
להשתמש בו. בעזרת ההבחנות של רש"י הנזקק לעולם המושגים של מחלוקת ר"ש ור"י, מיקומה
של סוגיה זו במערכת הכללית נהיר יותר.

כאמור, הלכות טלטול כלים בתלמוד הבבלי אינן מוצגות כחלק מקטגוריית 'מוקצה'. אמנם
מסוגיות ההסקה בשברי כלים משתמע כי התלמוד מחיל על ההלכות הללו את מחלוקת ר"ש ור"י,
אך בסוגיות הדנות בטלטול כלים אין ולו הד לכך. הראשונים מניחים כי סוגיות אלו מוכפפות
לקונספציה של מחלוקת ר"ש ור"י.⁹⁶ ראינו כבר כי הבסיס לכך נמצא בין השאר בתוספת שבכתבי
היד לסוגיית הפסיקה בסוף שבת (סוגיה 18), המשייכת את איסור נטילת כלים מסויימים לר"ש
וממילא מזהה את היתר הנטילה של שאר הכלים כעמדתו.

לתופעה זו ישנן דוגמאות נוספות רבות.⁹⁷ הראשונים אף ממשיכים את תהליך יצירת האסכולות
האמוראיות והדיוק בהן.⁹⁸ החלת מחלוקת ר"ש ור"י על סוגיות נוספות בידי הראשונים מקבילה

⁹⁶ עי' למשל: רש"י שבת כד ע"ב, ד"ה 'ר' שמעון'; ריטב"א שם, ד"ה 'שרינהו'; תוס' קכב ע"ב, ד"ה 'כל הכלים'.
⁹⁷ בכמה סוגיות שנידונו בעבודה זו (הסקה בשברי כלים - סוגיות 11, 12, 24, חצוצרות - סוגיה 13) נזכרו ר"ש ור"י
ללא ציון תוכן המחלוקת. אנו פרשנום בהקשר למחלוקת במוקצה, על אף שהדברים אינם מפורשים. אולם נדמה
שהקורא יתרשם כי זאת פרשנות סבירה ביותר, אם לא מוכרחת.

לתופעה הכללית של הרחבת גבולות המושג 'מוקצה' בספרות זו. כשם שהלכות נוספות הושמו תחת ההגדרה של 'מוקצה', כך סווגו הלכות תלמודיות נוספות לשתי האסכולות החלוקות על תקפותו של מושג זה.

תופעה משמעותית יותר היא ההתמודדות ההלכתית עם פסיקת התלמוד כר"ש. כזכור, פסיקה זו איננה מוחלטת ומוסכם כי בקטגוריות משנה מסוימות אין הלכה כר"ש. התלמוד עצמו אינו מכריע במחלוקת רב אחא ורבינא (סוגיה 18) וכך נותר פתח רחב לדיוני הראשונים בעניין. הזכרנו כבר את דיוני הראשונים לגבי חלות הפסיקה כר"ש אף ביר"ט. ענף אחד של ראשונים קבל פסיקה זו לשבת בלבד ואילו אחרים הכילו את הפסיקה אף על יום טוב. קבוצה נוספת של ראשונים סללה דרכי ביניים הממצעות בין דעות ר"ש ור"י ביר"ט.⁹⁹

5.2 הוספות בכה"י ובדפוסים

במהלך העבודה נתקלנו במספר הוספות בכתבי היד המאוחרים ובדפוסים המושפעים מהקונספציה הכללית בדבר מחלוקת ר"ש ור"י:

משנה שבת פכ"ד מ"ד

מחתיכים את הדילועים לפני הבהמה ואת הנבילה לפני הכלבים
ר' יהודה או' אם לא היתה נבילה מערב שבת אסורה לפי שאינה מן המוכן

זהו נוסח הסוגיה במשנה בכל עדי הנוסח שלה. משנה זו מצוטטת במסכת ביצה (כז ע"ב – סוגיה 21). כל כתבי היד שומרים על האנונימיות של תנא קמא. בדפוס שונצינו, נוסף בראש המשנה: 'ר' שמעון אומ'". דוגמה זו מינורית למדי שכן מתוך הסוגיה ברור כי על אף האנונימיות של המשנה, התלמוד קרא אותה כדברי ר"ש. דוגמה חדה יותר, אם-כי לא מוכחת, היא הוספת 'ר' שמעון אומר' בכתבי היד של התוספתא (יר"ט פ"ג ה"ג – סוגיה 20א) אם אכן מדובר בתוספת, מדובר בדוגמה מובהקת של שכתוב טקסט לאור הקונספציה.

בדומה לכך, בגיליון כ"י וטיקן 109 של ביצה מקבלים דברי ת"ק האנונימי, בן מחלוקתו של ר"ש בביריית 'מותר השמן', תוספת שיוך, <דברי ר' יהודה>.

הרחבה נוספת עליה עמדנו היא הוספת 'דאית/דלית ליה מוקצה' בדפוסים בשלוש סוגיות (4, 25, 26). לפחות במקרה האחרון מדובר בהוספה משמעותית, שכן המושג 'מוקצה' אינו מוחל בסוגיות אחרות על שברי כלים.

מעיון בסוגיית הפסיקה בסוף מסכת שבת (סוגיה 18) למדנו כי המשפט 'אבל מוקצה מחמת חסרון כיס אפילו ר' שמעון מודה דתנן כל הכלים ניטלין בשבת...' אינו מצוי כמתכונתו בעדי הנוסח המוקדמים (קט"ג, שאילתות). שערנו כי בתהליך ההוספה היו שני שלבים: הוספת המשפט 'אבל מוקצה מחמת חסרון כיס אפי' ר' שמעון מודה' על-פי הסוגיה הקודמת; הצמדת המשנה מפרק 'כל

⁹⁸ למשל: רש"י שבת קכה ע"ב ד"ה 'קפיד עליה'; תוס' ביצה ו ע"א, ד"ה 'הואיל' ורשב"א שם ד"ה 'ושמואל'; תוס' שבת מה ע"ב, ד"ה 'אין לנו'; שם יט ע"ב ד"ה 'הני כרכי'; שם לו ע"א, ד"ה 'הא ר' יהודה ו'הא' ר' שמעון'; רש"י שבת קמג ע"א ד"ה 'עצמות', 'וקליפין', 'ובית הלל אומרים' ובעקבותיו כמעט כל הראשונים שנגעו בסוגיה זו.
⁹⁹ לסקירת השיטות עי' בית יוסף, או"ח סי' תצ"ה, ד"ה 'ויש דבר'.

הכלים' כהמחשה. כפי שנטען בגוף העבודה, זהו המקום היחידי בו כלי שאינו נר מוכתר בתואר 'מוקצה'. מכאן שהוספה זו בכתבי היד האירופאים מרחיבה את המשוג 'מוקצה' ואת מחלוקת ר"ש ור"י.

5.3 בספרות האחרונים:

במבוא (2, יב) עמדנו על הרחבת המושג מוקצה בספרות האחרונים. כאן נדון בהרחבות של מחלוקת ר"ש ור"י בספרות זו.

שנינו במשנה:

שבת פ"ג מ"ו

אין נותנין כלי תחת הנר לקבל <בו> את השמן
ואם נתנו מבעוד יום מותר
אין נאותין ממנו לפי שאינו מן המוכן

המשפט השלישי במשנה ('אין נאותין...') אינו נידון ישירות בבבלי ואף בירושלמי אין נסיון לזהותו. החת"ם סופר בחידושו, (סוגיה דמוקצה, ג ע"א, ד"ה 'לפי שאינו מן המוכן'), קובע כי משפט זה הוא מדברי ר"ש. מדיוננו במקורות התנאיים מסתבר כי אין הכרח לתייג משפט זה במשנה כר"ש או כר"י. החת"ם מתייג כאן את המשפט ועל-ידי כך מחיל את המחלוקת על טקסט שלא הועמד במחלוקת בשיח ההלכתי שלפניו.

דוגמה זו לקוחה מתוך העיון ההלכתי. הדוגמה הבאה מקורה בעיסוק הרעיוני. בספרו 'מה ידידות מנוחתך' (ירושלים, תשנ"ח) העוסק בשבת, כותב הרב דוד חי הכהן את הדברים הבאים:

במסכת שבת (דף קכ"ג, ע"ב) ישנן דעות אחדות של תנאים בקשר להרחבת איסור המוקצה או להגבלתו. ר' שמעון בר יוחאי, זכותו תגן עלינו, הוא התנא המקל ביותר, עד שאמרו חכמים, שלדעת ר' שמעון, אין דין מוקצה בשבת חוץ מכמה יוצאים מן הכלל. קצת קשה להבין, איך דוקא ר' שמעון מתיר לטלטל מוקצה בשבת. הרי ר' שמעון היה איש שכולו אש קודש לעבודת ה'. ר' שמעון לא הבין, איך יש אנשים המסוגלים להתעסק בענייני העולם, ולא לעסוק בתורה. אולם לפי מה שלמדנו קודם דווקא בזה נמצא הטעם להקל. דוקא הירידה במדרגות הקדושה חייבה את תוספת החומרות. אנשים שעולמם קודש, אינם צריכים להגביל את חלקי החול שבעולם. החול לא תופס אצלם מקום גדול, ואם כן, דווקא משום שנמצאה אצל ר' שמעון זיקה לקודש (!) הוא הקל במלאכות שבת כי ר' שמעון רואה את מדרגת נשמות ישראל, שהן כל כך קדושות, עד שאין צורך, לדעתו, לגזור עליהם גזרות מיותרות וכך הוא אומר במסכת שבת (קיי"א, ע"א): "כל ישראל בני מלכים הם"....

אין זה המקום לנתח את הקטע הזה במלואו. אעיר כמה הערות בלבד: ראשית, הסוגיה המצוטטת בראש הסוגיה אינה עוסקת כלל באיסור 'מוקצה' אלא בטלטול כלים. כפי שראינו בעבודה זו, הבבלי אינו מזהה את טלטול הכלים כחלק אינטגרלי מקטגוריית 'מוקצה'. שנית, בסוגיה זו אין כל אזכור של 'דעות אחדות של תנאים', לא ר"ש ור"י ולא אחרים. הסוגיה כוללת מחלוקת אביי ורבא ועל פניה אינה עוסקת במחלוקת ר"ש ור"י. שלישית, מעניין לראות כיצד זוכה ר' שמעון להנמקה רעיונות. דמותו של ר' שמעון כאיש הלכה מוכפפת לדמותו באגדה, בשמו העממי, 'ר' שמעון בר

יוחאי'.¹⁰⁰ רביעית, הנחת היסוד של הכותב היא כי קדושה והחמרה אמורים ללכת יחדיו.¹⁰¹ התירוץ שלפיו דוקא הקדושה מאפשרת הקלה, מוצגת כחידוש.

5.4 במחקר

במבוא (3.2) המחשנו כיצד מחקר התלמוד קיבל על פי רוב את הנחות היסוד של השיח ההלכתי מאז התלמוד הבבלי לגבי מחלוקת ר"ש ור"י במוקצה. עתה ניתן לומר כי קבלתן של הנחות יסוד אלה הובילה אף להרחבה של תחומי המחלוקת ובכך להמשך המגמה הפרשנית שמהבבלי ואילך. אף כאן נבחן דוגמה אחת.

משנה שבת פ"ז מ"ד

כל הכלים (ה)ניטלים בשבת חוץ מן המסר הגדול ויתד שלמחרישה

כך בכ"י קאופמן. בדפוס ראשון ובסיעתו הנוסח הוא:

ר' יוסי אומר כל הכלי נטלין בשבת חוץ מן המסר הגדול ויתד המחרישה

בדיונו על משנת שבת קובע אפשטיין:

"ר' יוסי אומר" ליתא במשנת הירוש' ובהו' לו ועוד, וסתם משנה היא, וכן מוכח (כמו שהעיר הגרי"ב) משבת קנז א: מוקצה מחמת חסרון כיס אפילו ר"ש מודה דתנן כל הכלים וכו', ור' יוסי מוסיף בתוס' פ"ד א: אף צפורן גדולה, אבל בכ"ז אפשר שעיקר פרק זה ר' יוסי הוא שהרי במ"ח שנינו: א"ר יוסי בד"א בכסוי קרקע וכו' ור' יוסי כר"ש ס"ל במוקצה ע"י להלן בפכ"א מ"ג.¹⁰²

ואמנם גם ר' יוסי לית ליה מוקצה, כר"ש, שכן אמרו על משנת כלים פ"ח מ"ב (סתם כלים): ההיא ר"ש היא דלית ליה מוקצה (בבלי שבת מד ב).¹⁰³

נבחן את הדברים. ראשית, ראינו כבר כי בעדי הנוסח המוקדמים חסר הקטע המדובר בשבת קנז ע"א, כך שלא ניתן להוכיח כי בפני בעלי התלמוד לא הופיע 'ר' יוסי' במשנה. שנית, ההסקה בחלק השני היא מכך שסתם משנת 'כלים' מזוהה כר' יוסי ומתוך זיהויו של התלמוד הבבלי את משנת 'מוכני' ממסכת כלים כר' שמעון. אלא שקשה להוכיח את זיהויה של משנה כר' שמעון מתוך דיחוי הלכתי מגמתי בתלמוד הבבלי, מה גם שהתיבות 'דלית ליה מוקצה' חסרות בעדי הנוסח הטובים. התהליך הלוגי של אפשטיין הוא, אם-כן:

משנת 'מוכני' היא סתמית < משנת 'מוכני' היא של ר' יוסי < לאור הזיהוי בבבלי שמשנה זו היא אליבא דר"ש: ר' יוסי סובר כר"ש דלית ליה מוקצה < מסתבר שר' יוסי שנה את משנת 'כל הכלים'.

¹⁰⁰ לאחרונה ערער י. לורברבוים על החלוקה המסורתית בין אגדה להלכה ועמד על היזקה העמוקה ביניהם (לורברבוים, צלם אלהים, עמ' 105-145). אף על פי כן סביר להניח כי בתוך הספרות התלמודית עשויות להתפתח מסורות עצמאיות ביחידות האגדיות שזיקתן ליחידות ההלכתיות מצומצמת. על דרכי היווצרותן של 'ביוגרפיות' אגדיות של חכמים מתוך ספרות חז"ל ע"י גושן-גוטשטיין, החוטא, עמ' 13-18, 267-277. באשר להיווצרות הדמות האגדית של רשב"י, ע"י לוי, רשב"י וטבריה, עמ' 41-42.

¹⁰¹ ע"י בעניין זה, בראון, החמרה, עמ' 124, הע' 2, עמ' 149-151, 178-192.

¹⁰² אפשטיין, תנאים, עמ' 295.

¹⁰³ שם, עמ' 297.

שוב אנו עדים לדילוג בין 'מוקצה' ובין טלטול כלים, כאשר ברובד התנאי ודאי שאין זיקה מוכחת בין התחומים. נמצינו למדים כי אפשטיין השתמש בהנחות היסוד של מחלוקת ר"ש ור"י בכדי לזהות מקורות תנאיים סתמיים. שנית, הפנייתו של אפשטיין לדיון בפכ"א (משנת 'מחתכין') מטעה במקצת. הדברים מוסבים על משנת 'עצמות וקלפין' וכך לשונו שם:

בש"א מגביהין וכו', בבלי קמג א: אר"י אנו אין לנו ("אין אנו סומכין על משנתנו כמות שהיא שנויה") אלא ב"ש כר' יהודה (דאית ליה מוקצה) וב"ה כר"ש. ואמנם המשנה מוחלפת בכל כ"י ובד"ר ובירוש': בה"א מגביהין וכו', וזו משנת ר' יוסי בתוס' פט"ז ו: בה"א מגביהין וכו' אמר ר' יוסי עינוותנותו של ר' זכריה בן אבקולס וכו'.

מהתוספתא אכן עולה שר' יוסי שנה את ההלכה המקילה ('ר"ש') בפי בית הלל. אולם מעיוננו בסוגיה זו ראינו כי אין הכרח לכרוך יחדיו את האיסורים הקשורים במאיסות עם האיסורים הנובעים ממוכנות של חומרים מלפני השבת. אף אם ר' יוסי יצדד בעמדתו של ר"ש, המתיר לטלטל עצמים מאוסים, אין אנו למדים מכך דבר על עמדתו בשאר המרכיבים ההלכתיים של 'מוקצה'.

התחלנו במגמה המצויה בספרות הארצישראלית הבתר-משנתית ואשר מוצאת את פיתוחה הרחב בתלמוד הבבלי. ראינו כי מגמה זו כבשה את השיח הלימודי בהלכות 'מוקצה' ואף יצרה את המסגרת הבסיסית להבנת הלכות אלו. מגמה זו לא נפסקה עם הבבלי, אלא המשיכה להשפיע על קריאת ההלכה מימות התלמוד ועת עתה. על אף מסורות הפסיקה בסוגיותנו, השיח הלמדני-אנליטי המשיך ביצירת אסכולות תיאוריטיות ובקיומה של מחלוקת לשם שמים.